

ΗΛΙΑΣ ΓΙΑΡΕΝΗΣ

ΟΙ ΒΑΣΙΛΕΙΣ, Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΟΥΣΙΑ.
ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΑΦΗΓΗΣΕΩΝ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΣΦΑΛΙΣΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΝΔΗΛΙΟΥ*

Στον Καθηγητή Ευάγγελο Χρυσό

Το υπόβαθρο για την Μεταφορά. Η παράδοση σχετικά με το Άγιο Μανδήλιο

Η παρούσα συμβολή ασχολείται με το ζήτημα του Αγίου Μανδηλίου, και επιδιώκει να διερευνήσει ιδίως στοιχεία της πολιτικής του αξιοποίησης και νοσηματοδότησης στο Βυζάντιο του 10ου αιώνα. Επιχειρούμε ειδικότερα να εξετάσουμε την ένταξη του Μανδηλίου -και των δεδομένων που κατέστησαν δυνατή την διασφάλισή του από τους Βυζαντινούς καθώς και την συνακόλουθη μεταφορά του από την Έδεσσα στην Κωνσταντινούπολη κατά το έτος 944- στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης για την αυτοκρατορική εξουσία και σε άμεση σύνδεση με την ιδεολογική νομιμοποιητική προβολή των ανταγωνιζομένων για την εξουσία μερών εκείνη την κρίσιμη περίοδο.

* Μια πρώτη μορφή της συνολικότερης έρευνάς μας για το Άγιο Μανδήλιο παρουσιάστηκε σε ανακοίνωση στο ΚΖ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (Θεσσαλονίκη, 27 Μαΐου 2006) με τίτλο: «Το Άγιον Μανδήλιον, οι αυτοκράτορες και η εξουσία στην Κωνσταντινούπολη του 10ου αιώνα». Περαιτέρω παρουσιάσεις πτυχών της έρευνας πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του *Μεσημβρινού Σεμιναρίου* του Τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου («Ο Κουρκούας και οι άλλοι. Το Άγιον Μανδήλιον και η εξουσία», Κέρκυρα, 12 Ιανουαρίου 2011), και στις *Επιστημονικές Συναντήσεις* του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών («Το Άγιο Μανδήλιο και η πολιτική του αξία στην Κωνσταντινούπολη του 10ου αιώνα», Αθήνα, 26 Ιανουαρίου 2011). Ευχαριστώ θερμά την Οργανωτική Επιτροπή του Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου για την αποδοχή της ανακοίνωσης, την Τζελίνα Χαρλαύτη για την πρόσκληση στο *Μεσημβρινό Σεμινάριο*, τους Στυλιανό Λαμπάκη και Τηλέμαχο Λουγγή για την πρόσκληση στις *Επιστημονικές Συναντήσεις*, καθώς και τους συναδέλφους που παρακολούθησαν τις παρουσιάσεις και με πολύτιμα ερωτήματα πλούτισαν την οπτική της έρευνας. Υπό εκτύπωση βρίσκεται επίσης το άρθρο μας «Η κραταιά παρουσία του Αγίου Μανδηλίου. Κείμενα, αντικείμενα και προφητείες για την αυτοκρατορική ισχύ στο Βυζάντιο του 10ου αιώνα», *Ιόνιος Λόγος* 6 (2017).

Κατά την αντίληψη των Βυζαντινών το *Μανδήλιον* νοούνταν ως η κατ' εξοχήν αχειροποίητη εικόνα, καθώς πιστευόταν ότι είχε διαμορφωθεί με τη βούληση του ίδιου του Ιησού Χριστού¹. Για αιώνες λειτούργησε -σε όλο τον βυζαντινό κόσμο, αλλά και στον κόσμο της χριστιανοσύνης γενικότερα- ως εμβληματικό υπόδειγμα συνδυασμού αρχετυπικής αχειροποίητης εικόνας και αδιαμφισβήτητου ιστορικού ίχνους του Ιησού Χριστού², ενώ παραλλήλως αναδείχθηκε ο αποτροπαϊκός και φυλακτήριος χαρακτήρας του για την πόλη που το φιλοξενούσε (την Έδεσσα, έως το 944)³.

Πέραν όσων αναφέρθηκαν, το *Μανδήλιον* λειτουργούσε παγκοίμως ως αψευδές και απτό στοιχείο με υλική υπόσταση που μαρτυρούσε εύγλωττα και επιβεβαίωνε πέραν κάθε αμφιβολίας στους ευσεβείς χριστιανούς το έλεος του Χριστού όχι μόνο προς τον ευσεβή χριστιανό ηγεμόνα Άβγαρο και τους υπηκόους του, αλλά και προς τις επόμενες γενεές ευσεβών ηγεμόνων και κατοίκων της πόλης. Έτσι, σταδιακά μετέφερε το μήνυμα της επίδειξης του ελέους και της ευαρέσκειας του Ιησού στον ηγεμόνα στον οποίο αυτό είχε σταλεί, και προστασίας στην πόλη που συνιστούσε την πρωτεύουσα του κράτους και κέντρο της εξουσίας του, αλλά και στους κατοίκους της από εχθρικές επιβουλές μη χριστιανικών λαών. Το στοιχείο αυτό κατά την άποψή μας διεδραμάτισε αξιοπρόσεκτο ρόλο στις ιδεολογικά προσδιορισμένες επιλογές σχετικά με το Μανδήλιο κατά τα μέσα του 10ου αιώνα, πτυχές των οποίων επιχειρούμε να ανιχνεύσουμε στην παρούσα μελέτη.

Η ύπαρξη του Μανδηλίου είχε χρησιμοποιηθεί ως ισχυρό επιχειρήμα για την υπεράσπιση της απόδοσης τιμής στις εικόνες κατά την κρίσιμη περίοδο της Εικονομαχίας⁴: στην διαμορφωμένη παράδοση σχετικά με την εμβληματική αχειροποίη-

1. Για το Μανδήλιον γενικά, Cameron 1983' Runciman 1931. Βλ. τώρα και Guscini 2015. Ευχαριστώ τον συγγραφέα που έθεσε στη διάθεσή μου το κείμενο της διατριβής. Για τη διαμόρφωση του σχετικού θρύλου για το Μανδήλιο, Nicolotti 2011. Για την θέση και την απόδοσή του στην τέχνη, Grabar 1931. Βλ. και τον τόμο: Kessler-Wolf (eds) 1998, όπου πολύ σημαντικές συμβολές για το θέμα. Πρβ. Buchsel 1998, ιδίως 20-24. Επίσης, Vikan 1998, ιδίως σσ. 254-257. Για την σημασία του στον συριακό κόσμο, βλ. και Kaplan 2013, σ. 16. Σύντομες καταγραφές, Chiellini Nari 2000, και Restle 1993, με ενδιαφέροντα στοιχεία για την πτυχή της ιστορίας της τέχνης. Βλ. επίσης ενδεικτικά σύντομες αναφορές, μεταξύ άλλων, και στα ακόλουθα έργα: Belting 1994, σ. 53. Angold 2001, σ. 141. Κωνσταντινίδης 2002, σσ. 5-7 Cunningham 2002, σσ. 102-105 Barber 2002, σσ. 24-25.

2. Βλ. Vasiliu 2011. Επίσης, Wortley 2002-2003, σ. 161· Brubaker 2012, σσ. 11-13.

3. Βλ. Drijvers 1998.

4. Βλ. Cameron 1998.

ητη εικόνα είχε αναφερθεί ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός⁵, ενώ στα Πρακτικά της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου (787) γίνεται επίσης σαφής μνεία σε αυτήν και στην θαυματουργή της δράση⁶. Επίσης, στην Επιστολή των τριών Πατριαρχών στον τελευταίο εικονομάχο αυτοκράτορα Θεόφιλο εντοπίζεται επίκληση της ύπαρξης και λειτουργίας του Μανδηλίου προς εδραίωση των εκφραζόμενων εικονόφιλων επιχειρημάτων⁷. Σε αυτό ακριβώς το πνευματικό υπόβαθρο, το Μανδήλιο αποτέλεσε ευνοήτως ήδη πριν τον 10ο αιώνα σημείο αναφοράς για τους Βυζαντινούς συγγραφείς, αντικείμενο συχνής μνείας σε κείμενα ευρύτερης θεματικής και ποικίλης γραμματειακής ένταξης⁸, ενώ κατά τους επόμενους αιώνες έμελλε επίσης να αναδειχθεί σε αξιόλογο στοιχείο της βυζαντινής μνημειακής ζωγραφικής⁹.

Συνεπώς, η διάσωση του Μανδηλίου από τα χέρια των «απίστων» και η μεταφορά του από την Έδεσσα στη βυζαντινή πρωτεύουσα ευλόγως αποτελούσαν γεγονότα τα οποία έφεραν μεγάλη συμβολική και ιδεολογική αξία. Ασφαλώς, η μεταφορά του Μανδηλίου στην Κωνσταντινούπολη καταγράφεται σε όλα τα έργα των βυζαντινών ιστορικών και χρονογράφων που διαλαμβάνουν τα σχετικά με την αντίστοιχη περίοδο. Πέραν του γεγονότος ότι μνείες στο Μανδήλιο εντοπίζονται περιστασιακά και σε άλλα κείμενα που αναφέρονται στην εποχή¹⁰, η ισχύς της παρουσίας του στον βυζαντινό κόσμο επιβεβαιώνεται, σε μείζονα μάλιστα βαθμό, από την πρακτική της σύνθεσης ειδικών έργων επικεντρωμένων στο Μανδήλιον και

5. Βλ. σχετικά Kotter (ed.) 1973, σ. 208, στ. 51-56. Βλ. Auzery 2007, κυρίως σσ. 108-109' Louth 2002, σ. 186' για ερωτήματα και σχετική περαιτέρω βιβλιογραφία βλ. Brubaker-Haldon 2001, σσ. 248-250.

6. Για την μνεία στο πλαίσιο της πέμπτης πράξεως της Συνόδου, που γίνεται κυρίως με βάση την καταγραφή της *Εκκλησιαστικής Ιστορίας* του Ευαγρίου, βλ. Lamberz (ed.) 2012, σσ. 580, 582 (λατ. κείμεν., σσ. 581, 583). Η επιβεβαίωση από τον *αναγνώστη* Λέοντα είναι αξιοπρόσεκτη: *Κάγω ο ανάξις υμών δούλος, ήνίκα κατέβην εις Συρίαν μετά των αποκρισιarίων, εγενόμην έν Εδέσση και την ιεράν και άχειροποίητον εικόνα τεθέαμαι υπό πιστών τιμωμένην τε και προσκυνουμένην. Αυτόθι, 582.23-25. Βλ. επίσης Giakalis 2005, ιδίως σ. 45.*

7. Gauer (ed.) 1994, σσ. 2-71 (κριτική έκδοση, με γερμαν. μετάφραση). Munitiz-Chrysostomides-Harvalia-Crook-Dendrinis (eds) 1997, σσ. 2-79 (κριτική έκδοση, με αγγλ. μετάφραση). Για το κείμενο πρβ. Brubaker-Haldon 2001, σσ. 279-280. Για τα ζητήματα της αυθεντικότητας του κειμένου, βλ. Chrysostomides 1997. Για την εικονομαχική πολιτική του Θεοφίλου, Brubaker 2012, σσ. 92-93.

8. Για τις μνείες του Ευσεβίου, του Προκοπίου, του Ευαγρίου, του Θεοφυλάκτου Σιμοκάττη, και του Γεωργίου Πισίδη, βλ. Guscini 2015, σσ. 41-44, 52-57, 63-64.

9. Βλ. Παπαδάκη-Oekland 1987-88. Velmans 1995. Για μία παράδοση «αναπαραγωγής» του Μανδηλίου, βλ. Kessler 2000, ιδίως σσ. 64-87. Βλ. επίσης Jolivet-Levy 2007. Tsamakda 2012, σ. 133. Emmanuel 2007, σ. 119. Spatharakis-van den Brink-Verweij 2003, σ. 229. Μπέλιτνγκ 2009. Tsakalis 2013.

10. Βλ. Delehay (ed.) 1892, σσ. 150-152. Επίσης, Schreiner (ed.) 1971, σ. 51.

στην *Translatio* καθ' εαυτά. Πρόκειται για κείμενα που πιθανότατα τοποθετούνται κατά το χρονικό διάστημα 945-950, ευρίσκονται πολύ κοντά στο γεγονός της μεταφοράς, και αντικατοπτρίζουν το ενδιαφέρον για το Μανδήλιο, το οποίο μολονότι αποτελούσε παλαιότεν φημισμένο και σεπτό αντικείμενο, λαμβάνει νέα προσοχή και ιδεολογική νοηματοδότηση ως άρτι αφιχθέν στην βυζαντινή επικράτεια και στην πρωτεύουσά της. Τα έργα αυτά είναι η *Ομιλία* του αρχιδιακόνου και ρεφερενδαρίου Γρηγορίου¹¹, και η *Διήγησις* που αποδίδεται στον λόγιο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο¹².

Η παράδοση αυτή της βυζαντινής γραμματείας επανέρχεται περιστασιακά και μετά τον 10ο αιώνα¹³. Εξ άλλου, η παρουσία του Μανδηλίου στην βυζαντινή πρωτεύουσα από το έτος 944 και εξής, η αίγλη με την οποία είχε περιβληθεί, η ευλάβεια που αυτό συγκέντρωνε καθώς και η ιδεολογική σημασία με την οποία είχε ενδυθεί, αδιαμφισβήτητα θα πρέπει να νοηθούν ως κρίσιμοι παράγοντες για την λήψη της απόφασης σχετικά με την εξασφάλιση και μεταφορά στην Κωνσταντινούπολη και του *Αγίου Κεράμιου*, κατά το τρίτο τέταρτο του 10ου αιώνα¹⁴. Οι τελευταίες σαφείς μνείες παρουσίας του Μανδηλίου στην Κωνσταντινούπολη απαντούν σε δύο έργα του Νικολάου Μεσαρίτη' σε αναφορά του στα κειμήλια και λείψανα του ναού της Παναγίας του Φάρου στο αυτοκρατορικό παλάτι της Κωνσταντινούπολης (1201)¹⁵ και στο πλαίσιο του Επιταφίου στον λόγιο αδελφό του Ιωάννη Μεσαρίτη (1206)¹⁶. Πολλή μελάνη έχει χυθεί για την μετέπειτα τύχη του Μανδηλίου.¹⁷ Στην πραγματικότητα, καμία σωζόμενη μαρ-

11. Dubarle (ed.) 1997 (κριτική έκδοση με γαλλ. μετάφραση, σσ. 14-29). Πρβ. έκδοση του κειμένου μεαγγλ. μετάφραση, Guscini 2009, σσ. 70-87. Βλ. και Antonopoulou 2011, σσ. 13-14, όπου επίσης αναφορά στον συγγραφέα και στο ζήτημα της σχέσης του με τον ομώνυμο συντάκτη εγκωμίου στον άγιο Δημήτριο, με σχετική βιβλιογραφία. Πρβ. Guscini 2015, σσ. 76-79. Για την ένταξη του κειμένου στην συνολικότερη πνευματική και γραμματειακή δραστηριότητα με κεντρική φυσιογνωμία τον Κωνσταντίνο Ζ', βλ. και Magdalino 2013, κυρίως σσ. 192-193.

12. Βλ. κατωτέρω.

13. Flusin 1997 (κριτική έκδοση με γαλλ. μετάφραση, σσ. 66-79). Πρβ. Guscini 2015, σσ. 90-91. Για τον συγγραφέα, βλ. κυρίως Diethart 1971. Βλ. και De Stefani 2008.

14. Για το *Άγιον Κεράμιον*, βλ. την σύντομη καταγραφή της Patterson-Sevcenko 1991, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία. Επίσης, Halkin (ed.) 1963. Βλ. και την πρόσφατη συμβολή του Sullivan 2012. Επίσης, Talbot-Sullivan 2005, κυρίως σσ. 119-122, όπου και συζήτηση προβλημάτων που αφορούν στην σχετική αφήγηση του Λέοντος. Βλ. και Morris 2003, ιδίως σσ. 251-252. Επίσης, Κόλια-Δερμιτζάκη 1991, σ. 281, Lidon 2006, και Τακιράκογλου 2015, σ. 101, και σημ. 239.

15. Heisenberg (ed.) 1907, σ. 31.32-35. Βλ. και Klein 2015, σσ. 201-202. Για τον λόγιο βλ. Giarenis forthcoming. Πρβ. Γιαρένης 2014, κυρίως σσ. 79-82. Επίσης, Angold 2016.

16. Heisenberg (ed.) 1922, σ. 27.26-30.

17. Βλ. μεταξύ άλλων, Hetherington 2006.

τυρία των πηγών δεν διαθέτει κατά την άποψή μας την αναγκαία σαφήνεια ώστε να αποδεχθεί κάποιος χωρίς δισταγμό την θέση για μεταφορά του Μανδηλίου από την Κωνσταντινούπολη στην Γαλλία κατά το 1247¹⁸ (ή και ακόμη νωρίτερα)¹⁹ και απόθεσή του από τον βασιλέα Louis IX στην Sainte Chapelle, όπου έχει προταθεί πως παρέμεινε έως την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης²⁰.

Το πολιτικό πλαίσιο, τα δρώντα πρόσωπα και ο στρατηγός

Η ανασύσταση των βασικών γεγονότων της πολιτικής ιστορίας της υπό εξέταση περιόδου και των έντονων αντιπαραθέσεων για την κατάκτηση -ή τη διατήρηση- της αυτοκρατορικής εξουσίας γενικώς δεν παρουσιάζει μεγάλα προβλήματα²¹. Ωστόσο, ορισμένες επιμέρους πτυχές οπωσδήποτε επιδέχονται ειδικότερων πραγματεύσεων και προσεγγίσεων. Το στοιχείο ότι σχεδόν όλα τα κεντρικά πρόσωπα της περιόδου εμφανίζονται να έχουν ορισμένη εμπλοκή στο ζήτημα της διεκδίκησης, εξασφάλισης, μεταφοράς και ιδεολογικής αξιοποίησης του Μανδηλίου είναι οπωσδήποτε εντυπωσιακό και δηλωτικό της συμβολικής, ιδεολογικής και πνευματικής σημασίας των σχετικών γεγονότων και εξελίξεων για την συνολικότερη πολιτική κατάσταση της αυτοκρατορίας.

Τα κύρια δρώντα πρόσωπα περιλαμβάνουν τον Ρωμανό Α' Λεκαπηνό, *καίσαρα* από το 919 και συναυτοκράτορα του Κωνσταντίνου Ζ' από τον Δεκέμβριο του 920 -ουσιαστικό ηγεμόνα της αυτοκρατορίας έως τον Δεκέμβριο του 944²²-, τον λόγιο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ' τον Πορφυρογέννητο²³ -ο οποίος είχε αναγορευθεί και στεφθεί από το 913, βρισκόταν όμως στην πραγματικότητα «σε δεύτερο πλάνο» έως την ανατροπή του Ρωμανού-, τους γιούς του Ρωμανού Στέφανο

18. Runciman 1931, σ. 251. Για την καταγραφή των κειμηλίων και λειψάνων που δόθηκαν στον βασιλέα της Γαλλίας, μεταξύ των οποίων και η πολυσυζητημένη «*sancta toella tabulae inserta*» βλ. Riant 1878-1879, τόμος 2, σσ. 133-135. Βλ. και Κόλια-Δερμιτζάκη 2008, ιδίως σσ. 310-312.

19. Grabar 1931, σ. 17.

20. Runciman 1931, ιδίως σ. 251. Για τις απόψεις, βλ. επίσης Κωνσταντινίδης 2002, σσ. 6-7, και Guscini 2015, σσ. 96-107. Βλ. τώρα και Durand 2016.

21. Βλ. τα έργα: Jenkins 1966, σσ. 241-268' Ostrogorsky 1979, σσ. 147-162' Καραγιαννόπουλος 1993, κυρίως σσ. 365-371' Χριστοφιλοπούλου 1997, κυρίως σσ. 76-81' Ζακυθινός 1977, κυρίως σσ. 254-256' Treadgold 2007, σσ. 190-194. Βλ. και Shepard 2008, ιδίως σσ. 508-512.

22. Runciman 1929. Καταγραφή και βιβλιογραφία, Kazhdan 1991(1). Βλ. τώρα και «Romanos I. Lekapenos», στο έργο: Lilie *et al.* 2013, 5ος τόμος, αρ. 26833, σσ. 578-593.

23. Για το πρόσωπο και την εποχή του βλ. τον συλλογικό τόμο: Μαρκόπουλος (ed.) 1989. Βλ. και «Konstantinos VII.», στο έργο: Lilie *et al.* 2013, 3ος τόμος, αρ. 23734, σσ. 516-531. Βλ. επίσης Grierson-Jenkins 1962.

και Κωνσταντίνο Λεκαπηνούς²⁴, και δύο στενούς συνεργάτες του Ρωμανού Λεκαπηνού: τον *πρωτοβεστιάριο* και στην συνέχεια *παρακοιμώμενο* Θεοφάνη²⁵, καθώς και τον στρατηγό Ιωάννη Κουρκούα²⁶.

Στην παρούσα μελέτη επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας ιδίως στον τελευταίο, επιχειρώντας να διερευνήσουμε πτυχές ομάδων, κύκλων και μερίδων που διαμόρφωσαν σχέσεις συνεργασίας ή σύγκρουσης στην Κωνσταντινούπολη της υπό εξέταση περιόδου. Η επιλογή επικέντρωσης στο συγκεκριμένο πρόσωπο φρονούμε πως επιβάλλεται εν προκειμένω, καθώς, όπως αναπτύσσουμε α continuación, τα ζητήματα αφενός της καίριας και καθοριστικής συμβολής του Κουρκούα στην εξασφάλιση του Μανδηλίου προς μεταφορά του στην Κωνσταντινούπολη και αφετέρου της μετέπειτα τύχης του στρατηγού στο περιβάλλον της Βασιλεύουσας μπορούν να συνεισφέρουν στην πληρέστερη και ακριβέστερη κατανόηση πτυχών τόσο των πολιτικών αντιπαραθέσεων όσο και των ιδεολογικών επιλογών της περιόδου. Στη συνέχεια επιχειρούμε να αναδειξουμε ορισμένα καίρια στοιχεία, όπως προκύπτουν από τις πηγές που διαλαμβάνουν την πορεία των δρώντων προσώπων και των σχετικών γεγονότων.

Ο Ιωάννης Κουρκούας προερχόταν από επιφανή στρατιωτική οικογένεια²⁷. Πρώτη μνεία του στις βυζαντινές πηγές εμφανίζεται σε σύνδεση με γεγονότα του έτους 920, όταν ως *δρουγγάριος της βίγλης* ανέλαβε την εκτέλεση της απόφασης του Ρωμανού Λεκαπηνού για σύλληψη και εκτοπισμό των υποστηρικτών της βασιλομήτορος Ζωής Καρβωνοψίνας στο Οψίκιον²⁸. Συνεπώς, ήδη από αυτή την

24. Βλ. «Stephanos Lekapenos», στο έργο: Lilie *et al.*, 2013, 6ος τόμος, αρ. 27251, σσ. 83-89, και «Konstantinos Lekapenos», στο έργο: Lilie *et al.*, 2013, 3ος τόμος, αρ. 23831, σσ. 589-594, αντίστοιχα.

25. Βλ. «Theophanes», στο έργο: Lilie *et al.*, 2013, 6ος τόμος, αρ. 28087, σσ. 501-505. Χρήστου 2008, σσ. 223-226. Παραμένει χρήσιμη και καίρια στις παρατηρήσεις της η μελέτη του von Dobschutz 1901. Για τον Θεοφάνη ως ευνούχο βλ. την ένταξη του στον σχετικό κατάλογο στο πλαίσιο του έργου του Tougher 2008, σ. 170, αρ. 220.

26. Για τον στρατηγό και το έργο του, βλ. «Ioannes Kurkuas», στο έργο: Lilie *et al.*, 2013, 3ος τόμος, αρ. 22917, σσ. 122-130. Επίσης, Kazhdan 1991 (2): Μαρκόπουλος 2006· Runciman 1929, σσ. 135-150· Jenkins 1966, κυρίως σσ. 245-247. Για την οικογένεια Κουρκούα και την ένταξη της στην βυζαντινή αριστοκρατία, βλ. Kazhdan-Ronchey 1997, σ. 224. Για μολυβδόβουλλα του Ιωάννη Κουρκούα, Andriollo 2012, ιδίως σσ. 62-66. Πρβ. Wassiliou-Seibt 2004, αρ. 89, σσ. 111-112. Επίσης, Κολτσίδα-Μακρή 2008, σσ. 140-141· Bell 1929-1930, σ. 634, αρ. 3.

27. Για τα πρώτα γνωστά μέλη της οικογένειας βλ. Andriollo 2012, ιδίως σσ. 57-61. Για την συνολικότερη σχετική εξέλιξη, βλ. κυρίως Brousselle 1996, σσ. 43-66. Για πιθανή απόδοση μολυβδοβούλλου σε μέλος της οικογένειας, «Konstantinos», στο έργο: Lilie *et al.*, 1998-2002, τόμος 2, αρ. 4033, σσ. 595-596.

28. Bekker (ed.) 1838, σ. 397.10-20. Wahlgren (ed.) 2006, σ. 313.70-75. Ψευδο-Συμεών, στο: Bekker (ed.) 1838, σ. 731.7-9. Thurn (ed.) 1973, σσ. 211.34-212.39. Νεοελλ. απόδοση και σχόλια, Τσολάκης-

πρώτη καταγεγραμμένη στις πηγές ενέργειά του (και υπό την πρώτη του μνημονεύομενη ιδιότητα), ο Κουρκούας δρα υπέρ της εξουσίας του Ρωμανού.

Από το κείμενο της Συνέχειας του Θεοφάνη πληροφορούμαστε επίσης για την καταγωγή, την μόρφωση, τον χαρακτήρα, καθώς και την ευρύτερη οικογένεια του Ιωάννη Κουρκούα²⁹, στο πλαίσιο μιας εξαιρετικά θετικής για αυτόν αναφοράς, που εντάσσεται οργανικά στην ευρύτερη ιδεολογική γραμμή του συγκεκριμένου τμήματος του έργου ως προς την ανάδειξη του ρόλου του Ρωμανού Λεκαπηνού και των άμεσων και πιστών συνεργατών του³⁰. Σε αυτήν την ευνοϊκότητα μνεία στον στρατηγό, αφού σημειώνεται *όποιοι ούτος πιστός κα'ι ορθός άνεδείχθη τή γενεά ημών*³¹, αναφέρεται ακολούθως ότι προερχόταν *έκ γένους των Άρμενιακών*, και καταγράφεται ότι διέθετε αριστοκρατική καταγωγή³². Ακολούθως αναφέρεται ότι είχε λάβει εκπαίδευση από τον συγγενή του, μητροπολίτη Γάγγρας της Παφλαγονίας Χριστοφόρο³³, ο οποίος είχε επίσης προβεί σε αγαθή πρόρρηση για τον ρόλο του προς όφελος όλων των *Ρωμαίων*. Η πρόρρηση δημιουργούσε υψηλές προσδοκίες, οι οποίες –όπως αφήνεται καθαρά να εννοηθεί– επιβεβαιώθηκαν³⁴.

Ο ορισμός του Ιωάννη ως δομεστικού των σχολών από τον Ρωμανό Λεκαπηνό³⁵ θα πρέπει να τοποθετηθεί πιθανότατα μεταξύ των ετών 921 και 922³⁶. Υπ' αυτήν

Κιαπίδου 2011, σσ. 601, 603. Γαλλ. μετάφραση και σχόλια, Flusin-Cheynet 2003, σ. 178. Αγγλ. μετάφραση και σχόλια, Wortley-Flusin-Cheynet 2010, σσ. 204-205. Bekker (ed.) 1839, σ. 296.14-17. Βλ. και Μαρκόπουλος 2006, σ. 397. Για το αξίωμα, Guiland 1950(1), ιδίως σσ. 348-349 [ανατύπωση, σσ. 571-572]. Βλ. και Kuhn 1991, κυρίως σσ. 104, 109. Επίσης, Shepard 2013, σ. 16.

29. Bekker (ed.) 1838, σ. 426.15-24. Βλυσίδου 2001, σσ. 100-101. Μαρκόπουλος 2006, σ. 398.

30. Βλ. σχετικά Καρπόζηλος 2002, σ. 359. Πρβ. Stouraitis 2009, σσ. 138-139.

31. Bekker (ed.) 1838, σ. 426.17-18.

32. Bekker (ed.) 1838, σ. 426.18-20.

33. Bekker (ed.) 1838, σ. 426.20-22: *λέγεται δέ και τα ιερά γράμματα έκπεπαιδενσθαι παρά Χριστοφόρου μητροπολίτου Γαγγρών τον συγγενος αντον*. Για το πρόσωπο του Χριστοφόρου, βλ. «Christophoros», στο έργο: Lillie *etal.*, 2013, 1ος τόμος, αρ. 21266, σσ. 761-762, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.

34. Bekker (ed.) 1838, σ. 426.22-24: *ώς αδεται δέ ό λόγος, οτι έφη ό άρχιερενς «ουτος ό Ιωάννης είς λύτρωσιν και ανεσιν τών Ρωμαίων γενήσεται»*. Για το θέμα βλ. και Βλυσίδου 2003, ιδίως σ. 113.

35. Bekker (ed.) 1838, σ. 404.8. Για το αξίωμα, βλ. Guiland 1950(2). Επίσης, Kazhdan 1991(3).

36. Μαρκόπουλος 2006, σ. 398, και σημ. 7' Σαββίδης 1992, σ. 77, και σημ. 41, 42. CJ.-C. Cheynet, σε σχόλιό του στο: Flusin-Cheynet 2003, σ. 183, σημ. 33, τοποθετεί με βεβαιότητα την δαδοχή στο αξίωμα του Πόθου Αργυρού από τον Ιωάννη στον Ιούνιο του 922 και την παραμονή του τελευταίου σε αυτό έως το φθινόπωρο του 944. Πρβ. αντίστοιχο σχόλιο του ίδιου μελετητή στο: Wortley-Cheynet-Flusin 2010, σ. 210, σημ. 35. Η άποψη αυτή υιοθετείται και από την Ειρήνη-Σοφία Κιαπίδου σε σχόλιο στο: Τσολάκης-Κιαπίδου 2011, σ. 846, σημ. 629. Εάν αυτή η τοποθέτηση ισχύει, το ζήτημα της πλήρους αποσύνδεσης του στρατηγού από την διασφάλιση του Μανδηλίου, που εντοπίζεται σε όλες τις πηγές της εποχής, παρουσιάζει ακόμη με-

την νέα του ιδιότητα κατά το έτος 923 ο αξιωματούχος θα καταστείλει στην Καισάρεια μία ακόμη συνωμοσία εναντίον του Ρωμανού³⁷, ενώ σύντομα θα λάβει και τον υψηλό τίτλο του *μαγίστρου*³⁸.

Στην συνέχεια, οι μεγάλες και αλληπάλληλες στρατιωτικές επιτυχίες του Κουρκούα εναντίον των Αράβων³⁹ στα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας θα οδηγήσουν σε σημαντικά οφέλη για το Βυζάντιο, καθώς και στην προφανή άνοδο της φήμης του ως νικηφόρου στρατηγού επί των απίστων. Η κατάληψη της Μελιτηνής⁴⁰ στο έτος 934 αποτελούσε αδιαμφισβήτητο τρόπαιο, ενώ η συνακόλουθη προσάρτηση της πόλης ως *κουρατωρείας* προσπόριζε αξιόλογα οφέλη στην αυτοκρατορία⁴¹, στοιχείο αξιοσημείωτο, το οποίο ως τέτοιο καταγράφεται στις αφηγηματικές πηγές που διαλαμβάνουν τα σχετικά με την περίοδο⁴². Ακολούθως ο Κουρκούας κατέλαβε το Δάρας⁴³, προλειαινώντας το έδαφος για περαιτέρω επιθέσεις και νέες προσδοκώμενες κατακτήσεις.

Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης που θα προκύψει για την αυτοκρατορία εξαιτίας της αιφνιδιαστικής επίθεσης των Ρως στην Βασιλεύουσα κατά τον Ιούνιο του

γαλύτερο ενδιαφέρον, καθώς δεν μπορεί παρά να νοηθεί ως αποτέλεσμα ιδεολογικής επιλογής, την οποία η γραμματεία της περιόδου υπηρετεί πιστά, και χωρίς εξαιρέσεις ή παρεκκλίσεις.

37. Bekker (ed.) 1838, σ. 404.8. Wahlgren (ed.) 2006, σ. 319.188-200. Bekker (ed.) 1838, σ. 734.8-18. Bekker (ed.) 1842, σ. 308.16-22. Tafel (ed.) 1859, σ. 218 (αποτύπωση της Διασκευής Α της Χρονογραφίας του Συμεών). Ιταλ. μετάφραση, Iadevaia 2001-2002, τόμος II, σ. 264. Thurn (ed.) 1973, σ. 217.66-74. Νεοελλ. απόδοση, Τσολάκης-Κιαπίδου 2011, σ. 615. Γαλλ. μετάφραση και σχόλια, Flusin-Cheyne 2003, σ. 183. Αγγλ. μετάφραση και σχόλια, Wortley-Cheyne-Flusin 2010, σσ. 210-211. Bekker (ed.) 1839, σ. 302.4-20. Μπουρδάρα 1981, σσ. 71-72. Βλυσίδου 2001, σ. 100.

38. Για πρόταση ακριβέστερης χρονολόγησης της απονομής του τίτλου στο έτος 926 βλ. Kuhn 1991, σ. 80. Για τον τίτλο, βλ. Guiland 1972-1973. Επίσης, βιβλιογραφικά ενημερωμένη καταγραφή από τον Kazhdan 1991(4).

39. Βλ. Jenkins 1966, σσ. 245-247. Κόλια-Δερμιτζάκη 1991, σσ. 230-231. Holmes 2002, σ. 70.

40. Για την πόλη, Tinnfeld 1975. Επίσης, Hild-Restle 1981, σσ. 233-237. Βλ. και Eger 2012, σσ. 101-108. Για τα σχετικά γεγονότα βλ. επίσης Tougher 2005, σ. 36' Toynebee 1973, σσ. 380-381' Harris 2015, σ. 131. Για την σημασία της πόλης στο πλαίσιο του βυζαντινού στρατηγικού σχεδίου βλ. επίσης Shepard 2001, σ. 30.

41. Βλ. Holmes 2008, ιδίως σ. 150. Επίσης, Holmes 2001, σσ. 47-48.

42. Bekker (ed.) 1838, σσ. 416.14-417.2. Wahlgren (ed.) 2006, σσ. 329.413-330.425. Ψευδο-Συμεών, Bekker (ed.) 1838, σ. 742.3-8, μνεία στην οποία ο Κουρκούας ονομάζεται *Δονξ των σχολών*. Λέων Γραμματικός, σ. 318.6-13. Tafel (ed.) 1859, σ. 227. Ιταλ. μετάφραση, Iadevaia 2001-2002, τόμος II, σσ. 270-271. Thurn (ed.) 1973, σσ. 224.61-225.80. Νεοελλ. απόδοση, Τσολάκης-Κιαπίδου 2011, σσ. 633, 635. Γαλλ. μετάφραση και σχόλια, Flusin-Cheyne 2003, σσ. 188-189. Αγγλ. μετάφραση και σχόλια, Wortley-Cheyne-Flusin 2010, σσ. 216-217. Κεδρηνός, Bekker (ed.) 1839, σσ. 310.18-311.16. Βλ. και Treadgold 2007, σσ. 191-192. Για την συνολικότερη σύλληψη των πολεμικών αντιπαράθεσεων της περιόδου στο συγκεκριμένο μέτωπο, βλ. Cheynet 2001, κυρίως σσ. 59-60. Βλ. και Eger 2012, σ. 104.

43. Βλ. Καραπλή 2005, κυρίως σ. 155, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

έτους 941, με επικεφαλής του πρίγκιπα Ιγκόρ του Κιέβου⁴⁴, θα οδηγήσει στην εξαιρετική απόφαση για επάνοδο του στρατηγού της Ανατολής ως χρυσής εφεδρείας στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί ο στρατηγός Κουρκούας θα αναδειχθεί για μία ακόμη φορά ως σημαντικός παράγων στην αποσόβηση της απειλής⁴⁵.

Ως επιστέγασμα της αποσόβησης του ρωσικού κινδύνου, όπως όλες οι πηγές μας πληροφορούν, ο Θεοφάνης πιστώθηκε εμπράκτως μεγάλο τμήμα της νίκης και προήχθη σε *παρακοιμώμενος*⁴⁶. Αμέσως μετά την μνεία αυτής ακριβώς της εξέλιξης -επομένως, κατά την άποψή μας, πθήμενη σε χρονική ακολουθία αλλά και νοούμενη ως φέρουσα αιτιακή συνάφεια με την απομάκρυνση των Ρως από την Βασιλεύουσα-, οι πηγές αναφέρουν ένα σχέδιο γάμου, το οποίο αποτελούσε αφενός τρανή αναγνώριση της αξίας και των επιτυχιών του Ιωάννη Κουρκούα και αφετέρου σαφή διακήρυξη της αυτοκρατορικής βούλησης για σύνδεση του οίκου των Λεκαπηνών με την οικογένεια των Κουρκούα, με δεσμούς στενής εξ αγχιστείας συγγένειας. Έτσι, εάν ο ευνούχος στρατηγός Θεοφάνης ανταμειβόταν για την σχετική συμβολή του με την απονομή υψηλού αξιώματος που σφράγιζε την άμεση σχέση του με το πρόσωπο του αυτοκράτορα, ο Ιωάννης Κουρκούας και η οικογένειά του επιδιωκόταν αντιστοίχως να συνδεθούν άρρηκτα με τον αυτοκράτορα, το παλάτι και την αυτοκρατορική εξουσία.

Η θέση της σχετικής μνείας στις πηγές αποτελεί ασφαλώς αξιόλογο στοιχείο. Παραδόξως η δράση και η βραχεία παραμονή του Κουρκούα στην Κωνσταντινούπολη εκείνη την στιγμή, με την ιδιότητα πλέον του νικηφόρου στρατηγού -που είχε

44. Runciman 1929, σσ. 111-112· Franklin-Shepard 2013, σσ. 114-119· Μωυσειδίου 1995, σσ. 155-157· Gregory 2005, σ. 232· Tougher 2005, σ. 36.

45. Bekker (ed.) 1838, σσ. 424.21-425.3: «*κατηλθε δέ και ό συνετώτατος και έχέφρων Ιωάννης ό δομέστικος τών σχολών ό Κουρκούας μετά παντός τον της Ανατολης στρατεύματος, και πολλους τούτων διέφθειρεν άποσπάδας ήδε κάκεισε καταλαμβάνων, ώστε συσταλέντας αντονς δέει της αντον επίθέσεως μένειν επί τό αντό παρά τά οικεία πλοία καί μηδαμον παρεκτρέχειν κατατολμάν*». Tafel (ed.) 1859, σσ. 232-233. Ιταλ. μετάφραση, Iadavaia 2001-2002, τόμος II, σσ. 274-275. Thurn (ed.) 1973, σ. 229.6-8: «*άλλά μην και όδομέστικος τών σχολών ό Κουρκούας, οξινς έπιφανεις μετά τών ταγματων και άποσπάδας τούτους ενρίσκων ήδε κάκεισε πλανωμένους, κακώς διεπίθει*». Νεοελλ. απόδοση, Τσολάκης-Κιαπίδου 2011, σ. 647. Γαλλ. μετάφραση, Flusin-Cheyne 2003, σ. 193. Αγγλ. μετάφραση, Wortley-Cheyne-Flusin 2010, σ. 221. Βλ. και Stouraitis 2009, σ. 141.

46. Bekker (ed.) 1838, σσ. 425.23-426.2: «*Θεοφάνης δέ ό πατρίκιος μετά νίκης λαμπράς καί μεγίστων νποστρέφας τροπαίων έντίμως καί μεγαλοπρεπώς νπεδέχθη καί παρακοιμώμενος έπιμήθη*». Ταυτόσημη η διατύπωση στην εκδοχή Α: Wahlgren (ed.) 2006, σσ. 337.583-585. Tafel (ed.) 1859, σ. 233. Ιταλ. μετάφραση, Iadavaia 2001-2002, τόμος II, σ. 275. Επίσης αναφορά στην εκδοχή του κειμένου της *Δηγήσεως* που παραδίδεται στον κώδ. *Ambros. gr. D52 sup.*: Guscini 2015, σσ. 342.5-343.10. Thurn

καταδειχθεί ιδίως στην Ανατολή- συνήθως δεν συναρτάται στην υπάρχουσα βιβλιογραφία με τον προσανατολισμό της μετέπειτα στρατιωτικής δράσης του, και αντιμετωπίζεται απλώς ως ένα είδος ασήμαντης «παρένθεσης» στις νικηφόρες στρατιωτικές του ενέργειες που λάμβαναν χώρα στο ανατολικό σύνορο της αυτοκρατορίας. Ωστόσο, κατά την άποψή μας θα πρέπει να νοηθεί ως στοιχείο που έφερε σε άμεση συνάφεια και επικοινωνία τον Ιωάννη Κουρκούα με τον αυτοκράτορα Ρωμανό, συμβάλλοντας αφενός στην επεξεργασία σχεδίου για περαιτέρω σύνδεση του στρατηγού με την αυτοκρατορική οικογένεια, μέσω ενός γάμου, και αφετέρου στην σχετική επιλογή για διεκδίκηση και εξασφάλιση του πολυτίμητου Μανδηλίου, προς μεταφορά του στην Κωνσταντινούπολη.

Εκεί το Μανδήλιο προσδοκάτο πως θα συνέχιζε τον ρόλο του ως σωτήρια αχειροποίητη εικόνα Χριστού και φυλακτήριο της αυτοκρατορικής εξουσίας έναντι επαπειλούμενων εχθρικών επιβουλών. Σύμφωνα με την ιδεολογική γραμμή που μπορεί να ανιχνευθεί στα κείμενα και στα αντικείμενα του 10ου αιώνα, η αχειροποίητη θαυματουργή αυτή εικών όφειλε να συνδεθεί με το πρόσωπο του ευσεβούς βυζαντινού αυτοκράτορα, στον οποίο θα στελλόταν, και ο οποίος όφειλε να είναι κατά το δυνατόν *εικών* του Χριστού επί της βυζαντινής οικουμένης⁴⁷. Επομένως, είναι πιθανόν ακριβώς τότε ο Κουρκούας να λαμβάνει την σχετική οδηγία για διεκδίκηση και εξασφάλιση του Μανδηλίου από τον αυτοκράτορα Ρωμανό Λεκαπηνό. Ο αυτοκράτορας έχει άλλωστε ευρύτερα σχέδια που περιλαμβάνουν μαρτυρημένα την περαιτέρω θεσμική εδραίωση του Ιωάννη και την παγίωση της επιρροής του στην άσκηση της αυτοκρατορικής εξουσίας, μέσω ενός γάμου, αλλά -πιθανότατα και την άμεση σύνδεση του στρατηγού με το Άγιο Μανδήλιο, ως φορέα διασφάλισης και μεταφοράς του πολυτίμητου κειμηλίου και αχειροποίητης εικόνας στην Κωνσταντινούπολη.

Το νανάγιο ενός σχεδίου γάμου

Επρόκειτο για σχέδιο το οποίο προτάθηκε από τον αυτοκράτορα, αλλά τελικώς αποσύρθηκε. Προέβλεπε την σύναψη γάμου μεταξύ της Ευφροσύνης, θυγατέρας του Κουρκούα, και του Ρωμανού, εγγονού του βασιλέα, και γιού του Κωνσταντίνου Λε-

(ed.) 1973, σ. 230.25-26: *Ανθ' ων ό βασιλενς τόν πρωτοβεσπιάριον άποδεξάμενος κα'ι παρακοιμώμενον αντόν προεβάλλετο*. Νεοελλ. απόδοση, Τσολάκης-Κιαπίδου 2011, σ. 649. Γαλλ. μετάφραση, Flusin-Cheyne 2003, σ. 194. Αγγλ. μετάφραση, Wortley-Cheyne-Flusin 2010, σ. 222.

47. Για την συνολικότερη πρακτική, η οποία συνέδεε ιδεολογικά την Κωνσταντινούπολη και τον αυτοκράτορα με άγια λείψανα, βλ. Kalavrezou 1997· επίσης, Mergiali-Sahas 2001.

καπηνού⁴⁸. Αξίζει εν προκειμένω μια προσεκτική εξέταση των σύγχρονων πηγών.

Το *Χρονικό του Συμεών*⁴⁹ μας παραδίδει μία σημαντική μαρτυρία, που μπορεί να ρίξει κάποιο φως στην θέση που ο στρατηγός είχε λάβει στο πλαίσιο των πολιτικών ισορροπιών της περιόδου, μέσω της δράσης του, αλλά και της προσωπικής του σχέσης με τον αυτοκράτορα Ρωμανό Λεκαπηνό. Στο κείμενο αναφέρεται ότι ο αυτοκράτορας αναγνωρίζοντας την μεγάλη πολεμική αρετή του στρατηγού⁵⁰, συνέλαβε σχέδιο για σύναψη γάμου μεταξύ της θυγατέρας του Κουρκούα και του Ρωμανού, εγγονού του βασιλέα, και γιού του Κωνσταντίνου Λεκαπηνού⁵¹.

Η *Συνέχεια του Θεοφάνη* αναφέρεται επίσης στο γεγονός, και μας διασώζει το όνομα της μέλλουσας νύμφης, αλλά και το εξαιρετικά ενδιαφέρον στοιχείο του ενουχισμού του Ρωμανού από τον Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο⁵². Το στοιχείο αυτό, το οποίο αποδίδει την επιβολή απόφασης του Κωνσταντίνου πιθανότατα στα πρώτα βήματα της ουσιαστικής μονοκρατορίας του, δηλώνει πόσο επικίνδυνη πολιτικά μπορούσε να νοηθεί η συνωνυμία του μικρού αγοριού που εμπλεκόταν σε αυτό το σχέδιο γάμου, Ρωμανού, υιού του Κωνσταντίνου [Λεκαπηνού], με τον μετέπειτα Ρωμανό Β', γιο του Κωνσταντίνου Ζ' και της Ελένης Λεκαπηνής. Η απόφαση του νέου αυτοκράτορα για τον ενουχισμό-τιμωρία, η οποία θα πρέπει πιθανότατα να χρονολογηθεί εντός ή πλησίον του έτους 945, διασφαλίζει την αδυναμία στο εξής του συγκεκριμένου προσώπου να διεκδικήσει την αυτοκρατορική εξουσία. Η μεταγενέστερη αυτή πράξη δείχνει επίσης γλαφυρά και τον βαθμό στον οποίο ο σχεδιαζόμενος γάμος μεταξύ Ρωμανού και Ευφροσύνης θεωρούνταν ότι μπορούσε

48. Για τα πρόσωπα που προορίζονταν ως ο γαμβρός και η νύφη, βλ. αντιστοίχως «Romanos Lakapenos», στο έργο: Lillie *et al.*, 2013, 5ος τόμος, αρ. 26841, σ. 607, και «Euphrosyne», στο έργο: Lillie *et al.*, 2013, 2ος τόμος, αρ. 21801, σ. 261. Για την Ευφροσύνη βλ. και Andriollo 2012, σ. 67.

49. Για τον Συμεών και το έργο, βλ. Wahlgren (ed.) 2006, σσ. 3*-137* Kazhdan 2006, σσ. 162-170' Markopoulos 1983' Καρπόζηλος 2002, σσ. 391-410' Treadgold 2013, σσ. 203-217.

50. Wahlgren (ed.) 2006, σ. 337.585-588: «έπε' ὁ ρηθε' ἰωάννης μάγιστρος, ὁ Κουρκούας, αριστός τις ἐγένετο τὰ πολεμικά κα' ἰ πολλὰ ἀνέστησε τρόπαια κα' ἰ τὰ ρωμαϊκά ἐπλάτυνεν ὄρια πλείστας τε πόλεις ἐπόρθησε τῶν Αγαρηνῶν».

51. Wahlgren (ed.) 2006, σ. 337.588-590: «διά τό περιφανές της τον ἀνδρός ἀρετης ἡβουλήθη ὁ βασιλεὺς Ρωμανός εἰς τὸν ἑαυτον ἐγγονον Ρωμανόν τὸν ἐκ Κωνσταντίνου τον νιον αντον την τούτου θυγατέρα ἀναλαβεῖν».

52. Bekker (ed.) 1838, σ. 426.7-12: «ἡβουλήθη ὁ βασιλεὺς Ρωμανός εἰς τὸν ἑαυτον ἐγγονον Ρωμανόν τὸν ἐκ Κωνσταντίνου τον υἱον αντον θυγατέρα ἀναλαβεῖν. ἡ οὖν θυγάτηρ τον Κουρκούα ἦν ἡ Ευφροσύνη, ὁ δὲ υἱός τον Κωνσταντίνου ἦν Ρωμανός ὁ εννουχισθεις παρὰ Κωνσταντίνου τον Πορφυρογεννήτου, κα' ἰ ἐτιμήθη πατρῖκος κα' ἰ πραιπόσιτος». Για τον ενουχισμό ως τιμωρία στο Βυζάντιο βλ. ενδεικτικά Herrin 2013, σ. 268. Για τον Ρωμανό ως ενουχο βλ. Tougher 2008, αρ. 181, σ. 163.

να δημιουργήσει προβλήματα σε διάφορους φορείς του πολιτικού σκηνικού της περιόδου. Συνεπώς, θα έπρεπε να αποτραπεί προς διασφάλιση των συμφερόντων και των ελπίδων για διαδοχή.

Ο Ιωάννης Σκυλίτζης αναφέρεται στο σχέδιο του γάμου σύντομα, καταγράφοντας την ταυτότητα των μελλονύμφων, και παρουσιάζοντας την σχετική βούληση του αυτοκράτορα ως την αιτία πρόκλησης φθόνου, από τον οποίο προέκυψε η πίεση για την ακύρωση του γάμου, αλλά και για την απαλλαγή του στρατηγού από το αξίωμά του⁵³.

Η ευδωση του σχεδίου του γάμου θα αποδυνάμωνε ασφαλώς την θέση των γιων του Ρωμανού στο επίκεντρο της αυτοκρατορικής εξουσίας και θα έπληττε σημαντικά τις εύλογες προσδοκίες τους για την διαδοχή, καθώς μέσω του γάμου προέβαλλε σοβαρότατος κίνδυνος ο νικηφόρος στρατηγός Ιωάννης Κουρκούας να αποκτήσει επίσης αξιόλογη πολιτική δύναμη, συνδεδεμένος επισήμως με την αυτοκρατορική οικογένεια. Είναι, άλλωστε, γνωστή η τακτική του Ρωμανού Α' να χρησιμοποιεί τους γάμους ως όπλα διπλωματίας, εξουσίας και τήρησης ισορροπιών, εμπλέκοντας ακόμη και ανήλικα παιδιά, όπως είναι και αυτή η περίπτωση⁵⁴.

Ως αποτέλεσμα του σχεδίου γάμου προβάλλει στις πηγές ο *φθόνος*, ο οποίος εμφανίζεται ως η κύρια αιτία για την γοργή πτώση του στρατηγού⁵⁵. Σύμφωνα με την *Συνέχεια του Θεοφάνη*, οι υπόλοιποι βασιλείς κατελήφθησαν από φθόνο για τον Κουρκούα και πίεσαν τον Ρωμανό ώστε να τον παύσει από το αξίωμά του⁵⁶. Το σχέδιο αυτό, και ο φθόνος *παρά τών λοιπών βασιλέων* παρουσιάζεται και από το *Χρονικό του Συμεών* ως η αιτία για την απομάκρυνση του Κουρκούα από το αξίωμα του *δομestίκου*, σε μια πιο απρόσωπη διατύπωση αναφορικά με τον φορέα της απόφασης για την έκπτωση⁵⁷.

53. Thurn (ed.) 1973, σ. 230.27-31: «*φθόνου δέ κινηθέντος κατά τον δομestίκου τών σχολών Ιωάννου τον Κουρκούα παρά τών άλλων βασιλέων (έβούλετο γάρ Ρωμανός ό βασιλευς Ένφροσύνην την δομestίκου θυγατέρα νύμφην άγαγέσθαι τώ οίκείω έγκόνω Ρωμανώ <τώ νιώ> τον έσχάτου παιδός αντον Κωνσταντίνου) ήναγκάσθη της άρχης αντόν παραλινσαι*». Νεοελλ. απόδοση, Τσολάκης-Κιαπίδου 2011, σ. 649' γαλλ. μετάφραση, Flusin-Cheyne 2003, σ. 194' αγγλ. μετάφραση, Wortley-Cheyne-Flusin 2010, σ. 222.

54. Για τα σχετικά ζητήματα βλ. Prinzing 2009, σ. 29.

55. Για τον *φθόνο* βλ. Hinterberger 2013, ιδίως σσ. 20-28 (για τον όρο), και σσ. 151-157 (για τον *φθόνο* στην αυτοκρατορική αυλή).

56. Bekker (ed.) 1838, σ. 426.12-13: «*φθόνου δέ αντώ της τοιαύτης ενεκεν νποθέσεως τών λοιπών βασιλέων κινηθέντος, παύει της άρχης*».

57. Wahlgren (ed.) 2006, σ. 337.591-592: «*φθόνου δέ αντώ της τοιαύτης ενεκεν νποθέσεως παρά τών λοιπών βασιλέων κινηθέντος έκπίπτει της άρχης*». Βλ. και Tafel (ed.) 1859, σσ. 233-234. Στην ιταλ. μετάφραση, Iadevaia 2001-2002, τόμος II, σ. 275, εμφανίζεται παρανόηση του συγκεκριμένου χωρίου.

Πιθανότατα, σύμφωνα με την αναφορά, σε όσους προσάπτεται φθόνος έναντι του Κουρκούα θα πρέπει να νοηθεί πως περιλαμβάνεται και ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος. Οπωσδήποτε, η αναφορά παρουσιάζει ενδιαφέρον για την στάση του συγγραφέα έναντι των εμπλεκόμενων δρώντων προσώπων. Στο αξίωμα του *δομestίκου* τον Ιωάννη Κουρκούα θα διαδεχθεί ο Πανθήριος, συγγενής του αυτοκράτορα, όπως μας ενημερώνει ακολούθως η πηγή⁵⁸.

Το *Χρονικό του Ψευδο-Συμεών*, έργο του οποίου ατυχώς δεν διαθέτουμε ακόμη πλήρη και αξιόπιστη έκδοση⁵⁹, στην έως σήμερα εκδοθείσα εκδοχή του παραλείπει την σχετική αναφορά, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι ο Ιωάννης Κουρκούας «εξαφανίζεται» μυστηριωδώς από την αφήγηση αμέσως μετά την (σύντομη) μνεία του σε συνάφεια με την επίθεση των Ρως στην Κωνσταντινούπολη⁶⁰, καθώς η διασφάλιση του Μανδηλίου στην συνέχεια της αφήγησης πιστώνεται σε σχετική πρωτοβουλία των κατοίκων της Έδεσσας⁶¹.

Στο έργο του Λέοντα Γραμματικού το υπόβαθρο για την βυζαντινή διασφάλιση του Μανδηλίου ανευρίσκεται στο γεγονός ότι, όπως σημειώνεται, οι κάτοικοι της Έδεσσας έστειλαν πρεσβεία στον Ρωμανό Λεκαπηνό αιτούμενοι την λύση της στενής πολιορκίας στην οποία η πόλη υποβαλλόταν από τον βυζαντινό στρατό, και *επαγγελλόμενοι* σε αντάλλαγμα την απόδοση του Μανδηλίου⁶². Στην σχετική αφήγηση δεν υπάρχει καμία ονομαστική μνεία του Κουρκούα, ούτε σύνδεσή του με το γεγονός της μαρτυρούμενης πολιορκίας της πόλης. Οι στρατιωτικές επιτυχίες του έχουν αναφερθεί σε προγενέστερα σημεία του κειμένου, κυρίως σε σχέση με την πολιορκία και την συνακόλουθη προσάρτηση της Μελιτηνής στο διοικητικό σύστημα της αυτοκρατορίας⁶³.

58. Wahlgren (ed.) 2006, σ. 337.592-593: «*δομestικός δέ άντκαθίσταται ό πατρίκιος Πανθήριος, συγγενής τον βασιλέως ών Ρωμανον*». Για την ταυτότητα του προσώπου, βλ. «Pantherios», στο έργο: Lillie *et al.*, 2013, τόμος 5, αρ. 26243, σ. 274.

59. Πολυαναμενόμενη η εξαγγελθείσα έκδοση του σημαντικού από πολλές απόψεις κειμένου από τον Α. Μαρκόπουλο, στο πλαίσιο του Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Για το έργο βλ. ιδίως Μαρκόπουλος 1978. Πρβ. τις σχετικές κριτικές παρατηρήσεις του van Dieten 1978. Βλ. επίσης Kazhdan 2006, σσ. 167-168' Καρπόζηλος 2002, ιδίως σσ. 401-410. Επίσης, Treadgold 2013, κυρίως σσ. 217-223.

60. *Symeonis Magistri ac Logothetae Annales*, στον τόμο: Bekker (ed.) 1838, σ. 747.9-11: «*άλλά κα'ί ό Κουρκούας μετά παντός τον της άνατολης στρατεύματος κατελθων τονς νπολειφθέντας ενρίσκων άπέκτεινε*».

61. Bekker (ed.) 1838, σ. 748.19-749.1.

62. Bekker (ed.) 1842, σ. 325.22.-326.3: «*της δέ πόλεως Έδέσης, έν f τό τίμιον τον Χριστον έκμαγειόν άπέκτειτο, παρά τον Ρωμαϊκόν πολιορκουμένης στρατεύματος κα'ί είς άνάγκην μεγάλην προϊσταμένης, άπέστειλαν όί ταύτης οίκήτορες πρός τον βασιλέα Ρωμανόν διαπρεσβευόμενοι την πολιορκίαν λυθηναι, τό δέ τον Χριστον άγιον έκμαγειόν παρέχειν έπαγγελλόμενοι*».

63. Bekker (ed.) 1842, σ. 318.6-13.

Στην συνέχεια εντοπίζεται επίσης μία σύντομη αλλά οπωσδήποτε υμνητική αναφορά συνολικά στις στρατιωτικές επιτυχίες του Κουρκούα κατά των Αράβων⁶⁴, η οποία σχεδόν ταυτίζεται με την αντίστοιχη μνεία του *Χρονικού του Συμεών*, στην οποία ήδη αναφερθήκαμε. Φαίνεται πως η σχετική μνεία εντοπιζόταν πιθανότατα στο αρχέτυπο (ή στην πηγή του) ως υπόβαθρο για την αναφορά ακολούθως του σχεδίου του Ρωμανού σχετικά με τον γάμο στον οποίο έχουμε αναφερθεί μεταξύ των οίκων των Λεκαπηνών και των Κουρκούα, ο οποίος ματαιώθηκε λόγω της αντίδρασης που προκάλεσε.

Ωστόσο, ακριβώς σε αυτό το σημείο, τουλάχιστον στην υπάρχουσα (οπωσδήποτε ανεπαρκή) έκδοση του κειμένου εντοπίζεται *lacuna*, η οποία έχει ριζίε στην αφάνεια τα σχετικά με το σχέδιο του γάμου και τις αιτίες της ακύρωσής του. Έτσι, αμέσως μετά τις στρατιωτικές επιτυχίες του Κουρκούα, σύμφωνα πάντοτε με την υπάρχουσα έκδοση, οδηγούμαστε απευθείας στην μνεία της αντικατάστασής του από τον Πανθήριο⁶⁵, γεγονός που καταγράφεται στο κείμενο πριν από την αναφορά για την επιχείρηση στην Έδεσσα και τη γύρω περιοχή.

Όταν ο Arnold Toynbee αναφερόταν στα σχετικά με την αντικατάσταση του Κουρκούα, σημείωνε: «The brilliance of John's achievements resulted in his being retired from his command. [...] Whatever the cause of his dismissal may have been, the consequence was to halt the expansion of the East Roman Empire into Mesopotamia»⁶⁶. Η αναζητούμενη αιτία πιθανότατα θα πρέπει να εντοπισθεί στην αντίδραση των γιων του αυτοκράτορα Ρωμανού -αλλά, πιθανόν, και άλλων κύκλων γύρω από το παλάτι- στην ραγδαία αύξηση της αίγλης του στρατηγού ακριβώς ως συνέπεια των λαμπρών επιτυχιών του. Η αυξημένη αίγλη και η συνακόλουθη δημοφιλία του Ιωάννη Κουρκούα είχαν οδηγήσει τον Ρωμανό, πιθανότατα εντός του έτους 941, στην κατάστροψη δύο σχεδίων, τα οποία αμφότερα αφορούσαν στον στρατηγό. Πρόκειται αφενός για την προετοιμασία του γάμου που τελικώς ναυάγησε, και αφετέρου για τον σχεδιασμό στρατιωτικών κινήσεων για την εξασφάλιση του Μανδηλίου στην Έδεσσα και την μεταφορά του στην Βασιλεύουσα, διαδικασία από το δεύτερο σκέλος της οποίας ο Ιωάννης Κουρκούας τελικώς αποκλείστηκε.

64. Bekker (ed.) 1842, σ. 324.20-22: «Ἐπεὶ ὁ ρηθεὶς Ἰωάννης ὁ μάγιστρος αριστος ἐγένετο τὰ πολεμικά, ἐπλάτνεν ορους, πλείστας τε πόλεις ἐπόρθησεν τῶν Αἰγαρινῶν».

65. Bekker (ed.) 1842, σ. 324.22-325.2: «διὰ τὸ περιφανές της τον ἀνδρός ἀρετης +++ δομέστικος ἀντικαθίσταται ὁ πατρίκιος Πανθήριος, συγγενής τον βασιλέως ὡν Ῥωμανον». Η *lacuna* αυτή παρουσιάζει οπωσδήποτε ενδιαφέρον από την άποψη της διερεύνησης πιθανών αντιγραφικών πρακτικών με ιδεολογικό πρόσημο σε σχέση με το αρχέτυπο.

66. Toynbee 1973, σ. 381.

Μια πολιορκία και η πίεση για τη διασφάλιση του Μανδηλίου

Την μεγαλύτερη αδιαμφισβήτητη επιτυχία του Ιωάννη συνιστά η πολιορκία της Έδεσσας. Η πολιορκία αυτή πραγματοποιήθηκε μετά την επιστροφή του στρατηγού από την Κωνσταντινούπολη στο ανατολικό μέτωπο και στην μακρά αντιπαράθεση με τους Άραβες⁶⁷ η επιστροφή αυτή τοποθετείται πιθανότατα κατά τον Οκτώβριο ή τον Νοέμβριο του έτους 942⁶⁷. Το βυζαντινό στράτευμα του οποίου ο Κουρκούας ηγείτο φαίνεται πως ήταν ιδιαίτερα πολυπληθές και ενισχυμένο, στοιχείο που καταδεικνύει την αυτοκρατορική επιλογή και για την διασφάλιση του Μανδηλίου⁶⁸. Η πολιορκία στην πόλη πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο των τελευταίων μηνών του 942 ή των πρώτων μηνών του 943⁶⁹.

Μέσω της στενής αυτής πολιορκίας προέκυψε η πίεση για την παράδοση του Αγίου Μανδηλίου στους Βυζαντινούς -και η συνακόλουθη μεταφορά του στην βυζαντινή πρωτεύουσα. Λόγω της ασφυκτικής πίεσης στην οποία οι Βυζαντινοί υπέβαλαν την Έδεσσα, ο εμίρης της πόλης πείσθηκε να λάβει μέρος σε σχετικές διαπραγματεύσεις⁷⁰.

Οι Βυζαντινοί συμφώνησαν να αφήσουν την πόλη ελεύθερη, να απελευθερώσουν 200 Άραβες αιχμαλώτους, να αποδώσουν ένα σημαντικό χρηματικό ποσό και να υποσχεθούν να παύσουν τις εχθρικές ενέργειες εναντίον των Αράβων στις γύρω περιοχές, με αντάλλαγμα το Μανδήλιο⁷¹. Σύμφωνα με τις εκδοχές των αφηγήσεων των ανατολικών πηγών, ο εμίρης της Έδεσσας απευθύνθηκε για το δέον πράξει στον χαλίφη -ή σε επιτροπή σοφών προς γνωμοδότηση-, και τελικώς συμφώνησε για την παράδοση του Μανδηλίου⁷², η οποία θα πρέπει πιθανότατα να χρονολογηθεί εντός του 943⁷³. Επομένως, το Μανδήλιο λαμβάνεται από τους Βυζαντινούς ως λύτρο πολέμου, ως ένα πολύτιμο και πολυτίμητο τρόπαιο, του οποίου η μεγάλη συμβολική και θρησκευτική αξία αναγνωριζόταν τόσο από τους νικητές όσο και από τους ηττημένους⁷⁴.

67. Vasiliev-Canard 1968, σ. 295.

68. Vasiliev-Canard 1968, σ. 296.

69. Vasiliev-Canard 1968, σσ. 296-298· Dolger-Muller-Beihammer 2003, αρ. 641, σελ. 78-79, με καταγραφή των σχετικών πηγών και δευτερεύουσας βιβλιογραφίας. Βλ. και Beihammer 2004, σσ. 183-184.

70. Για την αποστολή ενταγμένη στο πλαίσιο της ευρύτερης διπλωματικής επικοινωνίας μεταξύ Βυζαντίου και Αράβων εκείνη την περίοδο, βλ. Kennedy 1992, ιδίως σ. 141. Πρβ. Καραγιαννόπουλος 1993, σσ. 369-370.

71. Dolger-Muller-Beihammer 2003, αρ. 641b, σσ. 79-80· Beihammer 2004, σ. 183, και σημ. 77. Επίσης, Shepard 1999, σσ. 565-566 και Κόλια-Δερμιτζάκη 1991, σ. 278.

72. Καραγιαννόπουλος 1993, σ. 370· Whittow 1996, σ. 321· Νικολούδης 2004, σ. 35.

73. Dolger-Muller-Beihammer 2003, αρ. 641, σσ. 78-79.

74. Βλ. Barker 1993· Κόλια-Δερμιτζάκη 1991, σσ. 277-278· Beihammer 2004, σσ. 183-184· Καραπλή 2010, σ. 99, σημ. 236, και σ. 207.

Οπωσδήποτε, ο Κουρκούας, ο οποίος ήταν ο επικεφαλής των βυζαντινών δυνάμεων σε αυτές τις επιχειρήσεις, αποτελούσε σημαντική προσωπικότητα, ο οποίος λόγω των στρατιωτικών του ικανοτήτων είχε αποκτήσει σταδιακά αίγλη, φήμη, δημοφιλία και συνεπώς μία δυνάμει πολιτική δύναμη και επιρροή. Ο στρατηγός έφτανε να συγκρίνεται -τουλάχιστον από ορισμένους- με λαμπρά πρότυπα στρατιωτικής επάρκειας και οξυδέρκειας του παρελθόντος, όπως ο στρατηγός αυτοκράτορας Τραϊανός, αλλά και ο στρατηγός Βελισάριος, και να αναδεικνύεται από αυτήν την σύγκριση νικητής⁷⁵.

Πέραν της αμιγώς στρατιωτικής του αρετής, μαρτυρείται πως ο Κουρκούας διέθετε επίσης ρητορική δεινότητα, ικανή να πείσει και να συσπειρώσει γύρω του μαχητές για συγκεκριμένο σκοπό⁷⁶. Για την πλούσια και νικηφόρα δράση του στρατηγού έχει μάλιστα θεωρηθεί ότι γράφτηκε και ειδικό έργο, από τον *πρωτοσπαθάριο* και *κριτή* Μανουήλ⁷⁷, το οποίο δεν μας έχει διασωθεί. Γνωρίζουμε ωστόσο για την ύπαρξή του από σχετικές αναφορές της *Συνέχειας του Θεοφάνη*, καθώς και των έργων του Ιωάννη Σκυλίτζη⁷⁸ και του Γεωργίου Κεδρηνού⁷⁹.

Εάν θεωρήσουμε ότι η σχετική αναφορά στα προαναφερθέντα ιστοριογραφικά έρ-

75. Bekker (ed.) 1838, σ. 427.18-21: «καὶ ἄλλον Τραϊανόν ἢ Βελισάριον εἰκάσαι καὶ ὀνομάσαι τοντον. καὶ εἴ τις πρὸς τούτους παραθήσει τὸν ἄνδρα, ἐνρήσει πλείονας τὰς τὸν Κουρκούαν ἄνδραγαθίας καὶ ἀριστείας». Για το θέμα του *Nachleben* του Βελισαρίου στην βυζαντινή γραμματεία βλ. και Rance 2007, σ. 710, σημ. 29. Για την σχετική μνεία βλ. Stouraitis 2009, σσ. 290-291, και Andriollo 2014, σ. 128. Για το υπόβαθρο της αναφοράς στην στρατιωτική δράση του Βελισαρίου στην ευρύτερη περιοχή, βλ. ενδεικτικά Haldon 2004, ιδίως σσ. 44-54, όπου εξέταση της μάχης του Δάρας (530). Επίσης, Καδδέλλης -Αναγνωστάκης 2014, σσ. 75-76.

76. Bekker (ed.) 1838, σ. 427.15-18: «καὶ ἦν ἰδὲν τὸν ἀγρυπνον Ἰωάννην τὸν Κουρκούαν ἐπὶ παρατάξεως πολεμικῆς διαλαλαίς καὶ παραινέσεσι πιθαναῖς τοῖς Ῥωμαίοις χρώμενον». Βλ. και Καραπλή 2010, σσ. 206-207.

77. Για τον Μανουήλ, «Manuel», στο έργο: Lilie *etal.*, 2013, 4ος τόμος, αρ. 24880, σ. 321· Μαρκόπουλος 2006, σσ. 397-405. Επίσης, Markopoulos 2015, σσ. 54, 68· Kazhdan 2006, σ. 167· Καρπόζηλος 2002, σσ. 37-39, 358-359. Βλ. και Ζακυθηνός 1977, σ. 254.

78. Bekker (ed.) 1838, σ. 427.21-428.2: «οἱ δὲ λαμπρῶς ποθονντες καὶ θέλοντες μαθεῖν τὰς τὸν Ἰωάννου Κουρκούαν ἀριστείας καὶ συγγραφάς ἐνρήσουσιν ἐν ὀκτώ βιβλίοις ἐκτεθείσας παρὰ Μανουήλ πρωτοσπαθαρίου καὶ κριτον». Thurn (ed.) 1973, σ. 230.33-37: «ὅτω δὲ βουλευτόν τὰς ἐκείνου μαθεῖν ἀριστείας, ζητησάτω τὴν πονηθείσαν βιβλον παρὰ τινος Μανουήλ πρωτοσπαθαρίου καὶ κριτον (ἐν ὀκτώ γὰρ βιβλίοις ἐκείνος τὰ τούτου ἀνδραγαθήματα συνεγράψατο), καὶ ἐξ αὐτῆς εἴσεται, οἷος ἦν ὁ ἀνὴρ τὰ πολεμικά». Νεοελλ. απόδοση, Τσολάκης-Κιαπίδου 2011, σ. 649, και υπομν., *αὐτόθι*, σ. 846. Γαλλ. μετάφραση και σχόλια, Flusin-Cheynet 2003, σ. 194. Αγγλ. μετάφραση και σχόλια, Wortley-Cheynet-Flusin 2010, σ. 222. Για συνόψιση των γραφομένων από τον Σκυλίτζη αλλά και σχετικά με τις πηγές του έργου για την βασιλεία του Ρωμανού Α', βλ. Κιαπίδου 2010, σσ. 277-291.

79. Bekker (ed.) 1839, σ. 318.4-8.

γα θα πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα για σύνθεση ειδικού έργου αφιερωμένου στον χαρισματικό και νικηφόρο στρατηγό, οφείλουμε να μιλήσουμε για μία πραγματική τομή σε σχέση με προηγούμενες ιστοριογραφικές πρακτικές. Έχει μάλιστα προταθεί σχετικά πως το ειδικό αυτό έργο θα πρέπει να νοηθεί ως εντασσόμενο σε μια νέα αναδύομενη τάση για τη συγγραφή ιστορικών βιογραφιών, που απαντούσε σε ανάγκες της αυτοκρατορικής αυλής και επιφανών οικογενειών κατά την υπό εξέταση περίοδο, ενώ ταυτόχρονα προοιωνιζόταν περαιτέρω εξελίξεις⁸⁰.

Πρόσφατα επιχειρήθηκε συστηματική αμφισβήτηση της ισχύος της ερμηνείας των σχετικών αναφορών ως δηλωτικών σύνθεσης ενός ολόκληρου εκτενούς έργου που διεξερχόταν αποκλειστικά τα σχετικά με την δραστηριότητα του Κουρκούα⁸¹. Ωστόσο, αυτή η -ενδιαφέρουσα και με ορισμένες χρήσιμες επιμέρους παρατηρήσεις- προσπάθεια αναθεώρησης, στην οποία αποδύθηκε ο Warren Treadgold, δεν αποφεύγει πάντοτε τις εικασίες, και κατά την άποψή μας δεν προσφέρει πειστική αιτιολόγηση ενός κρίσιμου στοιχείου: ότι οι μνείες που διαθέτουμε στις σωζόμενες πηγές αναφέρουν το έργο του Μανουήλ αποκλειστικά σε συνάφεια με τη δράση του Ιωάννη Κουρκούα, και όχι σε σχέση και με άλλα πρόσωπα και γεγονότα. Όπως είναι εύλογο, ένα έργο με ευρύτερη στόχευση, όπως πιθανολογεί ο Treadgold, ευλόγως θα περιλάμβανε και άλλα πρόσωπα και δεδομένα, στα οποία πιθανότατα θα αναφέρονταν -έστω βραχείες- μνείες των πηγών που είχαν κάποια -έστω έμμεση- γνώση της εν λόγω συγγραφής.

Επομένως, παραμένουμε στην σοβαρότατη πιθανότητα διαμόρφωσης της απολεσθείσας συγγραφής του Μανουήλ ως ολόκληρου έργου με αντικείμενο τα έργα και τις ημέρες του νικηφόρου στρατηγού.

Το πνεύμα και την ιδεολογική γραμμή του έργου αυτού μπορεί κανείς να αντιληφθεί σε ένα αρχικό επίπεδο από τον υμνητικό τόνο των αναφορών της *Συνέχειας* (και του Σκυλίτζη, που την χρησιμοποιεί ως πηγή του)⁸², όταν αναφέρονται στον Κουρκούα σε σύνδεση με το συγκεκριμένο έργο. Η διαμόρφωση αυτού είχε πιθανότατα προκύψει ως αποτέλεσμα της επιθυμίας του βιογραφούμενου -ή μελών της οικογενείας του- προς έκθεση και προβολή των επιτευγμάτων του στρατηγού, με σαφές ιδεολογικό πρόσημο, και πολιτική κατεύθυνση που αφορούσε άμεσα στην κατοχή και άσκηση της εξουσίας κατά τον 10ο αιώνα. Η συγγραφική αυτή επιλογή υποδηλώνει επίσης την ύπαρξη ενός αναγνωστικού target group, έτοιμου να διαβάσει τους αγώνες και τους άθλους του στρατηγού έναντι των Αράβων.

80. Markopoulos 2009, ιδίως σ. 703. Βλ. και Andriollo 2014, κυρίως σσ. 126-131.

81. Βλ. Treadgold 2013, κυρίως σσ. 197-203.

82. Βλ. σχετικά Κιαπίδου 2010, σσ. 281-282.

Το τρόπαιο και τα χέρια

Καθώς η βυζαντινή *altera pars* -δηλ. το έργο του Μανουήλ, το οποίο προφανώς θα μας παρείχε μια διαφοροποιημένη, πραγματολογικά και ιδεολογικά, εκδοχή- δεν σώζεται, στρεφόμαστε στους αντιπάλους της αυτοκρατορίας, που είχαν να αντιμετωπίσουν τον στρατηγό και τις επιχειρήσεις του. Θα μπορούσε άραγε μια τέτοια διερεύνηση να μας διαφωτίσει περισσότερο; Οι διαθέσιμες ανατολικές πηγές⁸³ αναφέρονται ασφαλώς στα γεγονότα, χωρίς ωστόσο, εξ όσων γνωρίζουμε, να εντοπίζεται ονομαστική μνεία στον Κουρκούα σε σχέση με την εξασφάλιση του Μανδηλίου. Οι πηγές αναφέρουν ως κύριους παράγοντες των σχετικών δεδομένων είτε τον βυζαντινό στρατό συνολικά, είτε τον ίδιο τον Ρωμανό Λεκαπηνό ως βυζαντινό αυτοκράτορα που είχε τον συνολικό σχεδιασμό και έλεγχο των κινήσεων⁸⁴.

Σύμφωνα με τον Bar-Hebraeus, κατά το έτος 942 ο βασιλεύς των Ρωμαίων έστειλε απεσταλμένο στον βασιλέα των Αράβων, απαιτώντας το *mandila*. Ο συγγραφέας κρίνει αμέσως αναγκαίο να επεξηγήσει τον όρο και να αναφέρει σύντομα την σχετική παράδοση περί Αβγάρου⁸⁵. Κατά τα γραφόμενα, ο βυζαντινός αυτοκράτορας για την εξασφάλιση του Μανδηλίου υποσχέθηκε την απελευθέρωση πλήθους Αράβων αιχμαλώτων. Ο βασιλέας των Αράβων κατένευσε στο αίτημα, αφού προηγουμένως ζήτησε την γνώμη των σοφών της ισλαμικής πίστης⁸⁶.

Κατά τον Yahya al-Antaki, στο έτος Εγίρας 331 (i.e. μεταξύ Σεπτεμβρίου 942 και Σεπτεμβρίου 943) ο στρατός των *rum* ζήτησε την *εικόνα του μανδηλίου*, με την υπόσχεση της απελευθέρωσης μουσουλμάνων αιχμαλώτων⁸⁷. Το ζήτημα ετέθη στο αντίστοιχο συμβούλιο, και τελικώς βρέθηκε λειτουργική λύση⁸⁸. Όπως πληροφορούμαστε, οι *rum* λαμβάνουν το Μανδήλιο, και το μεταφέρουν στην Κωνσταντινούπολη, όπου εισέρχεται με λαμπρή πομπή την 15η Αυγούστου του έτους 944. Όπως σημειώνεται ακολούθως, μετά την τελετή της εισόδου, ο Στέφανος, ο πατριάρχης Θεοφύλακτος, και ο Κωνσταντίνος, γιοι του αυτοκράτορα Ρωμανού, προχώρησαν σε άλλη λαμπρή

83. Βλ. Vasiliev-Canard 1968, σσ. 273-306. Επίσης, Vasiliev 1950, κυρίως σσ. 30, 91-94, 108, 157, 174.

84. Για την σχέση του Ρωμανού με το Μανδήλιο, βλ. και την συμβολή της Engberg 2004. Αναγκαία, πάντως, κάποια επιφύλαξη όσον αφορά σε διάφορες υποθέσεις που διατυπώνονται σε αυτήν, συχνά χωρίς επαρκή τεκμηρίωση από τις πηγές της περιόδου.

85. Βλ. Wallis Budge 1932, σ. 162.

86. Wallis Budge 1932, σ. 163.

87. Kratchkovsky-Vasiliev (ed.) 1924, στήλη 730. Ιταλ. μετάφραση και σχολιασμός, Pirone 1998, σσ. 48-49.

88. Kratchkovsky-Vasiliev (ed.) 1924, στήλες 730-731. Ιταλ. μετάφραση και σχολιασμός, Pirone 1998, σσ. 49-50.

και πάνδημη τελετή και πομπή⁸⁹.

Επομένως, και οι ανατολικές πηγές δεν κάνουν σαφή μνεία στο πρόσωπο του Ιωάννη Κουρκούα σε συνάφεια με την πολιορκία της Έδεσσας, και την συνακόλουθη διασφάλιση του Μανδηλίου προς μεταφορά του στην Βασιλεύουσα. Βρισκόμαστε επομένως έναντι του εξής στοιχείου: ενώ οι βυζαντινές και οι ανατολικές πηγές αναφέρονται στον Κουρκούα ως πρωτεργάτη των βυζαντινών κατακτήσεων στο αραβο-βυζαντινό μέτωπο της περιόδου, η μορφή του συγκεκριμένου στρατηγού ξαφνικά «εξαφανίζεται» από τις αφηγήσεις και καταγραφές ακριβώς πριν τα γεγονότα της πολιορκίας της Έδεσσας, η οποία οδήγησε στην διασφάλιση του Μανδηλίου από τους Βυζαντινούς και στην συνακόλουθη μεταφορά του στην Βασιλεύουσα. Πρόκειται άραγε για μία ιδιότυπη *damnatio memoriae*, όπου επιλέγεται αντί της συνολικής απάλειψης της θετικής μνείας στο ιστορικό πρόσωπο, μια καίρια και καθοριστική διαγραφή της οργανικής σύνδεσης και συσχέτισής του με το πολύτιμο Μανδηλίο;

Είναι αξιοσημείωτο ότι η απουσία μνείας του Κουρκούα σε σχέση με τα κρίσιμα αυτά γεγονότα -που αποτελούσαν το απόγειο της δράσης του *δομestikou των σχολών* στην Ανατολή, αλλά και την κορυφαία συμβολικά νίκη του Βυζαντίου εκείνη την περίοδο έναντι των απίστων- παρατηρείται σε όλα τα βυζαντινά κείμενα, ανεξαρτήτως της γενικότερης πολιτικής και ιδεολογικής στάσης που τηρούν· είτε δηλαδή λαμβάνουν θέση υπέρ του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου είτε υπέρ του Ρωμανού Λεκαπηνού. Σε όλες τις βυζαντινές πηγές ο στρατηγός που ήταν επικεφαλής των βυζαντινών δυνάμεων σε μία τόσο σημαντική στρατιωτική ενέργεια δεν κατονομάζεται, ενώ στις ανατολικές πηγές η διασφάλιση του Μανδηλίου εμφανίζεται ως μία συμφωνία μετά από διαπραγματεύσεις, συνεπώς ως αποτέλεσμα μιας ειρηνικής διαδικασίας.

Όλα αυτά μας υποχρεώνουν να επιστρέψουμε στον *φθόνο* και στις συνέπειές του για τον στρατηγό. Σύμφωνα με τις πηγές, στο υπόβαθρο της νίκης επί των Ρως προκύπτει το σχέδιο γάμου, το οποίο λόγω φθόνου ακυρώνεται, και ο Ιωάννης Κουρκούας παύεται του αξιώματός του. Ωστόσο, καθώς υπάρχουν σαφείς μαρτυρίες για την διάρκεια της κατοχής του αξιώματος από τον Ιωάννη⁹⁰, οι οποίες οδηγούν την έρευνα στην αποδοχή της άποψης ότι παύθηκε αντικαθιστάμενος από τον Πανθήριο το φθινόπωρο του 944, βρισκόμαστε ενώπιον του καίριου ερωτήματος, το οποίο αξίζει να τεθεί, αν και απάντηση από τις πηγές δεν υπάρχει. Τι ρόλο έπαιξε η συμβολή του Ιωάννη Κουρκούα στην διασφάλιση του Μανδηλίου σχετικά με τον παραγκωνισμό του στο τελετουργικό της μεταφοράς του στην Κωνσταντι-

89. Kratchkovsky-Vasiliev (ed.) 1924, στήλη 732. Ιταλ. μετάφραση και σχολιασμός, Pirone 1998, σ. 50.

90. Bekker (ed.) 1838, σ. 426.13-14. Thurn (ed.) 1973, σ. 230.31-32. Για την ισχύ του αξιώματός βλ. και Harris 2015, σσ. 130-131.

νούπολη, αλλά και σχετικά με την παύση του από το αξίωμα;

Η μεγάλη επιτυχία του στρατηγού σχετικά με τη διασφάλιση του Μανδηλίου σημειώνεται στις πηγές λίγο πριν την αντίδραση στο σχέδιο του γάμου μεταξύ της θυγατέρας του και του εγγονού του αυτοκράτορα Ρωμανού Λεκαπηνού, που τελικώς οδήγησε το συγκεκριμένο σχέδιο σε ναυάγιο. Επίσης καταγράφεται λίγο πριν από την μνεία της αντικατάστασης του στρατηγού από το υψηλό αξίωμα, το οποίο είχε αποδεδειγμένα και επανειλημμένα τιμήσει. Ο Ιωάννης Κουρκούας πιθανότατα κατέστη εντός του 944 θύμα της ασυμβατότητας συνδυασμού της κορυφαίας επιτυχίας του με τις πολιτικές επιδιώξεις διαγκωνιζομένων για την αυτοκρατορική εξουσία πτερύγων και προσώπων στην βυζαντινή πρωτεύουσα. Ως αποτέλεσμα, οι κεντρικοί εμπλεκόμενοι στον αγώνα διεκδίκησης και διασφάλισης της αυτοκρατορικής εξουσίας στο δεδομένο χρονικό σημείο είχαν ως κοινό στοιχείο των επιλογών τους τον αποκλεισμό του Ιωάννη Κουρκούα αρχικά από την όλη διαδικασία και από την μετέπειτα ροή των πραγμάτων σε σχέση με την μεταφορά και είσοδο του Μανδηλίου στην Κωνσταντινούπολη, και ακολούθως προώθησαν την περιθωριοποίησή του σε κοινωνικό επίπεδο.

Το δεύτερο αυτό στάδιο προέβλεπε την ταπεινωτική επάνοδο του Κουρκούα στην πρωτεύουσα χωρίς αξίωμα. Ακολούθως έμελλε να χάσει την οικία του, εξαιτίας της δράσης κάποιων ενθουσιωδών οπαδών του «νέου καθεστώτος» στην Κωνσταντινούπολη, και θα υποχρεωνόταν να προσβλέψει στην φιλανθρωπία του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ'. Πράγματι, κατά την αλλαγή στον αυτοκρατορικό θρόνο στην αρχή του έτους 945, με την αποπομπή των Κωνσταντίνου και Σεφάρνου Λεκαπηνών και τη μετάβαση στην μονοκρατορία του Κωνσταντίνου Ζ', η οικία του Κουρκούα και κάποιων άλλων επιφανών στελεχών του *ancien regime* του Ρωμανού Λεκαπηνού, των οποίων η ζωή και η σταδιοδρομία είχαν συνδεθεί με τον τέως αυτοκράτορα, καταστράφηκαν, ενώ η περιουσία τους λεηλατήθηκε⁹¹.

Η μαρτυρία της φιλο-κωνσταντινείας -σε αυτό της το τμήμα- *Συνέχειας του Θεοφάνη*⁹² παρουσιάζει εν προκειμένω μεγάλο ενδιαφέρον. Στο έργο τα σχετικά γεγονότα εισάγονται αναδρομικά⁹³. Σημειώνεται η καταληλάτηση των οικιών του Ιωάννη Κουρκούα -που αναφέρεται πρώτος από την χορεία των πληγέντων-, του Ρωμανού Σαρωνίτη⁹⁴, καθώς και άλλων προσώπων που συνδέονταν άμεσα με τους Λεκαπη-

91. Bekker (ed.) 1838, σ. 441.15-21.

92. Βλ. σχετικά Καρπόζηλος 2002, σσ. 358-364.

93. Bekker (ed.) 1838, σ. 441.15-16: «Διήγημα δέ μέγα καί θαυμαστόν παρέδραμον τον λεχθηναί».

94. Για το πρόσωπο του Ρωμανού, που ήταν *έπι θυγατρι γαμβρός* του Ρωμανού Λεκαπηνού, βλ. «Romanos Saronites», στο έργο: Lillie *et al.*, 2013, 5ος τόμος, αρ. 26843, σσ. 608-609.

νούς⁹⁵. Το κείμενο δεν κατονομάζει τους δράστες, ούτε μας διαφωτίζει για την πολιτική τους ένταξη και στήριξη' σπεύδει ωστόσο να διασκεδάσει οποιαδήποτε υπόνοια για πιθανή ανοχή του ίδιου του Κωνσταντίνου σχετικά με το γεγονός, το οποίο αποτελούσε αδιαμφισβήτητα σαφή -και ίσως οργανωμένη- απόπειρα εξόντωσης (σωματικής, υλικής και ηθικής) του Κουρκούα και των άλλων συνεργατών των Λεκαπηνών. Απεναντίας, καταγράφεται η ευαισθησία, η γενναιοδωρία και η φιλανθρωπία του αυτοκράτορα, που οδηγούν σε σαφή εντολή του για επιστροφή της περιουσίας του παλαιού στρατηγού (και όσων άλλων είχαν πληγεί)⁹⁶. Ο συντάκτης του έργου θα σημειώσει ακολούθως πως η αυτοκρατορική αυτή απόφαση εφαρμόστηκε μόνο σε ένα μικρό της μέρος, όμως έχει ήδη φροντίσει να αποδώσει την σχετική ευθύνη αποκλειστικά στους αρμόδιους αυτοκρατορικούς αξιωματούχους που έλαβαν την εντολή⁹⁷.

Από την μαρτυρία εξάγουμε το συμπέρασμα ότι στις αρχές του 945, στην αφηγηρία της περιόδου ουσιαστικής άσκησης της εξουσίας από τον Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο, ο Κουρκούας πιθανότατα εξακολουθούσε να θεωρείται από ενθουσιώδεις οπαδούς του νέου μονοκράτορα ταυτισμένος απολύτως με το παλαιό καθεστώς των Λεκαπηνών. Η προσπάθεια οικονομικής και κοινωνικής εξουθένωσης του πρώην τροπαιοφόρου στρατηγού προφανώς δηλώνει πως για ορισμένους υποστηρικτές του νέου καθεστώτος ο Κουρκούας μπορούσε να νοηθεί ως κίνδυνος για την αυτοκρατορική εξουσία, εάν τουλάχιστον διατηρούσε την οικονομική και κοινωνική του θέση. Το υπόβαθρο για αυτό το μίσος προέκυπτε από την μεγάλη ισχύ του (πρώην, πλέον) στρατηγού, ενώ ο φόβος για την πιθανή πρόκληση ζητημάτων βασιζόταν στη δημοφιλία του χάρις στις επιτυχίες του στο ανατολικό μέτωπο, αλλά και στην συνεχή και αδιάπτωτη σχέση υπακοής του έναντι του Ρωμανού Λεκαπηνού.

Σύμφωνα με άλλη μαρτυρία προερχόμενη από την ίδια πηγή, λίγους μήνες αργότερα, εντός του 946, ο Κωνσταντίνος Ζ' θα επιλέξει να αξιοποιήσει την πλειστάκις αποδεδειγμένη εμπειρία του Κουρκούα στις σχέσεις του Βυζαντίου με τους Άραβες, εμπλέκοντάς τον στην διαδικασία ανταλλαγής αιχμαλώτων των δύο αντιμαχομένων

95. Bekker (ed.) 1838, σ. 441.16-21: «*Στεφάνου κα' Κωνσταντίνου τών βασιλέων κατενεχθέντων από τον παλατίου προτροπή Κωνσταντίνου τον Πορφυρογεννήτου, χωννουβαρασιός γεγονός εν τώ οίκω τον μαγίστρου Ιωάννου τον Κουρκούα τον άποδομεστίκου τών σχολών κα' είς τόν τον μαγίστρου Ρωμανον Σαρωνίτου κα' είς έτέρους και διαφόρους οίκους, και διαρπαγην κα' πτωχείας αντοίς προεξένησαν*».

96. Bekker (ed.) 1838, σ. 441.22-442.1: «*ό δέ βασιλεύς Κωνσταντίνος κατοικτείρας τό εξαιφνης κα' άθρόως όρασθαι αντούς πένητας, διωρίσατο τώ έπάρχω Θεοφιλω ταντα σωρευθηναι και άποδοθηναι*». Για το πρόσωπο του Θεοφίλου, βλ. «Theophilos Erotikos», στο έργο: Lillie *et al.*, 2013, 6ος τόμος, αρ. 28154, σσ. 550-552. Για το συνολικό ιδεολογικό πρόσημο του κειμένου, βλ. και Featherstone 2012.

97. Bekker (ed.) 1838, σ. 442.1-10.

μερών στον ποταμό Λάμο⁹⁸. Πρόκειται για την τελευταία -και αμφισβητούμενης αξιοπιστίας- μνεία του Κουρκούα στα ιστοριογραφικά έργα της περιόδου.

Όμως, ο στρατηγός και η οικογένειά του εμφανίζονται επίσης σε μία κάπως απρόβλεπτη πηγή πληροφοριών και θαυμάτων: την ανώνυμη συλλογή θαυμάτων της Ζωοδόχου Πηγής⁹⁹, κείμενο το οποίο με βάση εσωτερικά στοιχεία μπορεί να τοποθετηθεί με αρκετή βεβαιότητα στα μέσα του 10ου αιώνα, και συγκεκριμένα μεταξύ των ετών 945 και 969¹⁰⁰. Η Κωνσταντινουπολίτικη μονή αποτελούσε αγαπημένο ιερό χώρο για τον Ρωμανό Λεκαπηνό, αντικείμενο αυτοκρατορικής μέριμνας, αλλά και τόπο καταφυγής και Πηγή ίασης για αυτόν και για την οικογένειά του¹⁰¹.

Φαίνεται πως ο Ιωάννης Κουρκούας, ο οποίος συνδεόταν με σχέση πίστης και αφοσίωσης με τον Ρωμανό, βρήκε επίσης στην μονή απαντοχή και ίαση για τον ίδιο¹⁰² και για μέλη της οικογένειάς του¹⁰³, λαμβάνοντας μάλιστα και το αξιοπρό-

98. Bekker (ed.) 1838, σ. 443.5-12: «και ἀποστείλας τόν προμημονευθέντα μάγιστρον καί γεγονότα δομέστικον τών σχολών Ἰωάννην τόν λεγόμενον Κουρκούαν, ἀνδρα συνετόν και εὐβουλον καί πεπειραμένον πρὸς τα πολιτικά διοικήματα, και Κοσμαν μάγιστρον σοφόν και νομομαθη και τών πολιτικῶν κριτηρίων πρῶτιστον ἔκαι εἰς τόν ποταμόν τόν Λάμον τό ἀλλάγιον ἐποίησαντο, μη συμβάν τι ἐναντίον ἡ δολερόν. και τοντο ποιήσαντες νπέστρεψαν, φιλαγάθως παρά τον πορφυρογεννήτου Κωνσταντίνου ἀποδεχθέντες». Markopoulos 1979 (κείμενο σ. 91, ἰδίως στ. 6-14' σχόλια σσ. 102-103): Μαρκόπουλος 2006, σσ. 399-400. Σαββίδης 1992, σσ. 87-88. Toynebee 1973, σσ. 19-20. Βλυσίδου 2001, σ. 108. Manini 2009, σ. 166. Τη συμμετοχή του Κουρκούα στην αποστολή του ἔτους 946 θεωρεῖ ἀπίθανη ΟΗΩ Kresten, μετὰ ἀπό προσεκτικὴ συνεξέταση των σχετικῶν με το γεγονός βυζαντινῶν και αραβικῶν πηγῶν: Kresten 2000, κυρίως σσ. 19-27.

99. BHG 1072. Ἐκδοση των σχετικῶν χωρίων της πηγῆς με αγγλ. μετάφραση και σχόλια, Talbot-Fitzgerald Johnson (ed.) 2012, σσ. 266-269, 280-283. Βλ. ἐπίσης Talbot 2002(1). Talbot 2002(2). Efthymiadis 2006-2007. Βλ. και Efthymiadis 2014, σσ. 122-123.

100. Talbot 2002 (2), σ. 607. Βλ. και Talbot-Fitzgerald Johnson (ed.) 2012, σσ. χ'και 432, σημ. 51, ὅπου προτείνεται διστακτικὰ το ἔτος 959 ὡς πιθανός *terminus post quem* για την σύνθεση της συλλογῆς, με βάση μία αρκετὰ ἀσαφῆ διατύπωση που εντοπίζεται στο κείμενο (σ. 266).

101. Talbot-Fitzgerald Johnson (ed.) 2012, σσ. 266, 268 (αγγλ. μετάφραση, σσ. 267, 269).

102. Talbot-Fitzgerald Johnson (ed.) 2012, σ. 282, κεφ. 36: «Ἀλλὰ καί θεοφύλακτος μάγιστρος τὰς ἐπελθούσας ἀντὼ διαφόρους νόσους φυγάδας τῆ ἀντὶ μάστιγι τον ἀγιασματος ἔδειξε, τὰς ἐξ ἰατρῶν βοήθειας ἀπεγνωκῶς» (αγγλ. μετάφραση, σ. 283).

103. Talbot-Fitzgerald Johnson (ed.) 2012, σσ. 280, 282, κεφ. 34-36 (αγγλ. μετάφραση, σσ. 281-283). Βλ. ἐπίσης, Efthymiadis 2006-2007, σσ. 292-293, 306. Τα ἄλλα μέλη της οικογένειας που θεραπεύονται θαυματουργικὰ εἶναι ἡ σύζυγος του Ἰωάννη Μαρία και ο γιος τους Ρωμανός. Για την σύζυγο, βλ. «Maria», στο ἔργο: Lillie *et al.*, 2013, 4ος τόμος, αρ. 24923, σσ. 344-345. Για τον Ρωμανό Κουρκούα, ο οποίος εἶχε στενὴ σύνδεση με τον ναό, ὅπου στην παιδικὴ του ηλικία ἦταν *δεποτάτος* με την βούληση των γονέων του, βλ. ἐπίσης Bekker (ed.) 1838, σσ. 428.21-429.2: «ὡσαύτως καί περὶ Ρωμανον πατρικίου καί στρατηγον διαφόρων θεμάτων, τον νίον τον μάγιστρον Ἰωάννου τον λεγομένου Κουρκούα, ος και ἀντὸς ἀριστος και ἀνδρείος ἀνεφαίνεται». Βλ. και Andriollo 2012, σ. 68.

σεκτο επίθετο *θεοφύλακτος* στην σχετική μνεία της συλλογής των θαυμάτων, η οποία άλλωστε γράφεται σε χρονική στιγμή πλησίον της διαδικασίας μεταφοράς του Μανδηλίου στην Κωνσταντινούπολη. Στο εξής ο βετεράνος στρατηγός φαίνεται ότι περνά πλέον οριστικά στο περιθώριο. Δεν μας είναι γνωστά ο χρόνος, ο τόπος και οι συνθήκες του θανάτου του.

Ανασυνθέτοντας το πολιτικό και στρατιωτικό σκηνικό της περιόδου και την θέση του στρατηγού σε αυτό, καθίσταται σαφές ότι μέσω των μεγάλων στρατιωτικών του επιτυχιών στο ανατολικό μέτωπο ο Ιωάννης Κουρκούας αναδείχθηκε ως ο «άνθρωπος της ημέρας» για τον βυζαντινό κόσμο, στοιχείο το οποίο νοήθηκε ως κίνδυνος για ορισμένους από τους φορείς της κεντρικής εξουσίας ή φορείς διεκδίκησης της διαδοχής της. Η επιχείρηση αποσύνδεσής του από την επιτυχία στην Έδεσσα και την μεταφορά του *Μανδηλίου* στην πρωτεύουσα, αλλά και η συνακόλουθη πτώση του καθιστούν σαφείς τις σχετικές ιδεολογικές επιλογές, οι οποίες αποτυπώνονται και στις αφηγηματικές πηγές που διαλαμβάνουν τα δεδομένα και γεγονότα της κρίσιμης περιόδου της πέμπτης δεκαετίας του 10ου αιώνα.

Οι βασιλείς και η ιδεολογική αντιπαράθεση. Επί τα ίχνη των κειμένων για το Μανδήλιο

Ας παρακολουθήσουμε συνοπτικά την μεταφορά του Μανδηλίου από την Έδεσσα ως την Κωνσταντινούπολη, πορεία από την οποία είχε αποκλεισθεί ο στρατηγός που κατέστησε εφικτή την διασφάλισή του ως λύτρου πολέμου. Το Μανδήλιο φθάνει στην Βασιλεύουσα τον Δεκαπενταύγουστο του 944. Γνωρίζουμε πως η αμέσως επόμενη περίοδος είναι ιδιαίτερος πυκνή από την άποψη των αγώνων και των διεκδικήσεων για την αυτοκρατορική εξουσία. Ως αποτέλεσμα αυτής της έντασης, στο τέλος του ίδιου έτους (τον Δεκέμβριο του 944) ο Ρωμανός Λεκαπηνός χάνει την εξουσία από τους γιους του, Στέφανο και Κωνσταντίνο¹⁰⁴. Ωστόσο, λίγες μόλις μέρες αργότερα, τον Ιανουάριο του 945, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, μετά από πολλά χρόνια αναμονής, μπόρεσε να επωφεληθεί από την ρευστή πολιτική κατάσταση και να αναλάβει επιτέλους την πραγματική αυτοκρατορική εξουσία¹⁰⁵.

Η μεταφορά του Μανδηλίου, λόγω της μεγάλης σημασίας του, βρίσκει τον χώρο της σε όλες τις ιστοριογραφικές πηγές που ασχολούνται με τα γεγονότα της περιόδου και επιχειρούν να δώσουν «εκδοχές» άμεσα εξαρτημένες από την ταυτότητα του παραγγελιοδότη, το αναμενόμενο μήνυμα ή/και το target group του κάθε έρ-

104. Shepard 1999, σ. 566.

105. Βλ. και Harris 2015, σσ. 131-132· Shepard 1999, σ. 566.

γου. Σχετικές μαρτυρίες εντοπίζονται στην *Συνέχεια του Θεοφάνη*, αλλά και σε πηγές που αντλούν κυρίως από αυτήν. Η *Συνέχεια* αναφέρει ως βασικό συντελεστή της μεταφοράς τον παρακοιμώμενο Θεοφάνη: «*τοῦ ἁγίου δέ ἔκμαγειού ἦτοι μανδηλίου ἀποσταλέντος καὶ ἤδη τῆ Κωνσταντινουπόλει πλησιάζοντος, Θεοφάνης πατρίκιος ὁ παρακοιμώμενος ἐν τῷ ποταμῷ Σαγάρῳ ἐξελθὼν υπήντησεν αὐτῷ μετὰ λαμπρὰς φωταγωγίας καὶ τῆς δεούσης τιμῆς τε καὶ υμνωδίας· καὶ τῆ πεντεκαιδεκάτη τον Ἀνγούστου μηνός σὺν αὐτῷ ἐν τῆ πόλει εἰσηλθεν*¹⁰⁶». Παρόμοιες αναφορές υπάρχουν και στις υπόλοιπες πηγές που αντλούν από την *Συνέχεια*: *το χρονικό του Ψευδο-Συμεών*¹⁰⁷ και το έργο του Λέοντα Γραμματικού¹⁰⁸.

Ο Ιωάννης Σκυλίτζης σημειώνει: «*λυθείσης οὖν τῆς πολιορκίας ἐδόθη τό ἅγιον ἐκτύπωμα καὶ εἰς τὴν βασιλῖδα ἤχθη, υποδεξαμένου τοντο τον βασιλέως μετὰ λαμπρὰς καὶ πρεπούσης δορυφορίας διὰ τον παρακοιμωμένου Θεοφάνους*¹⁰⁹». Παρόμοια αναφορά εντοπίζεται και και στην *Σύνοψιν Ιστοριῶν* του Γεωργίου Κεδρηνού, ο οποίος επίσης αντλεί εν προκειμένω από την *Συνέχεια*, ωστόσο δεν αναφέρει στην σχετική διαδικασία τον Θεοφάνη¹¹⁰.

Το εκτενέστερο, αναλυτικότερο και πληρέστερο -οπωσδήποτε όμως, ιδεολογικά στρατευμένο- κείμενο για την πρόμη ιστορία του Μανδηλίου και για τα γεγονότα της μεταφοράς του στην Κωνσταντινούπολη αποδίδεται στον ίδιο τον λόγιο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ'¹¹¹. Ο τίτλος του έργου είναι πολύ ενδιαφέρων και ενδεικτικός του χαρακτήρα, του περιεχομένου του, καθώς και της απόδοσης της συγγραφής του στον αυτοκράτορα¹¹².

106. Bekker (ed.) 1838, σ. 432.12-16.

107. Bekker (ed.) 1838, σ. 749.1-4.

108. Bekker (ed.) 1842, σ. 326.6-12.

109. Thurn (ed.) 1973, σ. 232.70-72. Γαλλ. μετάφραση και σχόλια, Flusin-Cheyne 2003, σσ. 223-224. Αγγλ. μετάφραση και σχόλια, Wortley-Cheyne-Flusin 2010, σ. 195. Νεοελλ. απόδοση, Τσολάκης-Κιαπίδου 2011, σ. 653.

110. Bekker (ed.) 1839, σ. 319.19-22.

111. *PG*, τόμος 113, στήλες 423-454. Κριτική έκδοση, Von Dobschutz (ed.) 1899, σσ. 39**-85**. Βλ. και την έκδοση του κειμένου από τον Guscini 2009, σσ. 7-69 (με αγγλ. μετάφραση). Πρβ. όμως για την τελευταία τις κρίριες επισημάνσεις του Flusin 2011, κυρίως σσ. 254-256. Βλ. τώρα και Guscini 2015, σσ. 68-74.

112. «*Κωνσταντίνου ἐν Χριστῷ βασιλεῖ βασιλέως Ρωμαίων τον Πορφυρογεννήτου, Διήγησις ἀπὸ διαφόρων ἀθροισθείσα ἱστοριῶν, περὶ τῆς πρὸς Αὐγαρον ἀποσταλείσης ἀχειροποιήτου θείας εἰκόνας Χριστον τον Θεον ἡμῶν. Καὶ ὡς Ἐδέσσης μετεκομίσθη πρὸς την πανευδαίμονα ταύτην καὶ βασιλῖδα τῶν πόλεων Κωνσταντινουπόλιν*». Κείμενο, Von Dobschutz (ed.) 1899, σ. 39**. Πρβ. Guscini 2009, σ. 7. Για το περιεχόμενο και τον χαρακτήρα του έργου, Von Dobschutz (ed.) 1899, βλ. σσ. 35**-38**, 86**-107**. Πρβ. Antonopoulou 2011, σσ. 19-20. Βλ. και Illert (2007), σ. 76. Για την άποψη ότι το έργο συνιστά πραγματεία, βλ. κυρίως Sevchenko 1992, κυρίως σσ. 184-185. Εκτιμούμε σχετικά πως το έργο φέ-

Ως πιθανότερο ενδεχόμενο θα πρέπει να θεωρηθεί ότι το έργο δεν έχει -στο σύνολό του, τουλάχιστον- γραφεί από τον Κωνσταντίνο¹¹³, όμως οπωσδήποτε συντάχθηκε με την έμπνευση, παρότρυνση και προτροπή του, διαμορφωνόμενο στο πλαίσιο του κύκλου λογίων που δρούσαν γύρω από τον αυτοκράτορα. Η σχετική παραγγελία πιθανότατα εκτελέστηκε από έναν λόγιο που ανήκε στους στενούς συνεργάτες του¹¹⁴. Ωστόσο, η πρόταση απόδοσης της σύνθεσης του καταληκτηρίου τμήματός του στον Θεόδωρο Δαφνοπάτη έχει αρμοδίως καταρριφθεί¹¹⁵.

Το έργο εντάσσεται οργανικά στην γενικότερη πνευματική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε κατά την βασιλεία του Κωνσταντίνου Ζ', και αποτελεί τμήμα της «αγιολογικής» πτυχής της συνολικής κίνησης που άνθησε εκείνη την περίοδο¹¹⁶. Σε αυτό είναι εμφανής ο συμπληματικός χαρακτήρας και η ιδεολογική στράτευση, στοιχεία που το συνδέουν με πολλά άλλα έργα εκείνης της περιόδου¹¹⁷. Για την περαιτέρω προπαγάνδη της ακρίβειας και της αυθεντικότητας των προσφερόμενων στο έργο πληροφοριών σημειώνεται η χρήση πηγών κατά την σύνθεσή του¹¹⁸.

Η *Διήγησις* συνετέθη πιθανότατα με σκοπό να τιμήσει την επέτειο άφιξης της εικόνας στην Κωνσταντινούπολη. Ως *terminus apud quem* ή *post quem* για την σύνθεση θα πρέπει να θεωρηθεί ο Αύγουστος του 945, πρώτου έτους της μονοκρατορίας υπό τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, και χρόνου της πρώτης επετείου του γεγονότος της *Translatio*. Για την παρακολούθηση των ιδεολογικών επιλογών του έργου, προκύπτει ως αναγκαία η ανασύσταση κυρίως της ιστορίας της μεταφοράς της *θείας εικόνας* στην Κωνσταντινούπολη και της υποδοχής της εκεί, όπως μας παραδίδεται στην *Διήγηση*, και ο εντοπισμός των σημείων ταύτισης και διαφο-

ρει πρωτίστως τον χαρακτήρα της Ομιλίας, όπου όμως προσαρτώνται ευδιάκριτα στοιχεία του ερασι-στικού εγκυκλοπαιδισμού της εποχής. Αυτή η προσθήκη, ωστόσο, δεν φτάνει στο σημείο ώστε το έργο να μπορεί με επαρκή αιτιολόγηση να χαρακτηριστεί είτε πραγματεία είτε κείμενο υβριδικό.

113. Βλ. τις οξυδερκείς σχετικές παρατηρήσεις του Sevchenko 1992, σσ. 184-186, και σημ. 46. Πρβ. Antonopoulou 2011, σσ. 20-21.

114. Von Dobschutz (ed.) 1899, σσ. 95*-97*. Πρβ. Antonopoulou 2011, σ. 20. Βλ. και Magdalino 2013, σ. 191. Σχετικά με το συνολικότερο ενδιαφέρον του Κωνσταντίνου για τα αγιολογικά κείμενα, βλ. κυρίως Flusin 2001, σσ. 48-54. Βλ. και Στεργιούλης 2009, σσ. 181-191.

115. Βλ. Antonopoulou 2011, σ. 20.

116. Lemerle 1985, κυρίως σσ. 241-246. Efthymiadis 2012, ιδίως σσ. 121-124. Πρβ. Antonopoulou 2011, σποράδην.

117. Για τον πολιτικό χαρακτήρα των συμπληματικών έργων της περιόδου, βλ. και Holmes (2010). Για την ιδεολογική στράτευση των έργων που αποδίδονται στον ίδιο τον Πορφυρογέννητο, η βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερος εκτεταμένη. Βλ. τώρα και Magdalino 2013, σσ. 189-209.

118. Κείμενο, Von Dobschutz (ed.) 1899, σ. 39*. Πρβ. Guscini 2009, σ. 7. *PG*, τόμος 113, στήλη 423.

ροποίησης της αναλυτικής αυτής «εκδοχής» σε σχέση με την μαρτυρία των άλλων βυζαντινών πηγών για την μεταφορά. Περιοριζόμαστε εν προκειμένω σε κάποιες σύντομες επισημάνσεις.

Μεγάλο μέρος του έργου αναφέρεται στις λεπτομέρειες του ταξιδιού και στα θαύματα που τελούνταν καθ' οδόν, καθώς και στην λειτουργική υποδοχή της εικόνας στην πρωτεύουσα. Κατά την διάρκεια του ταξιδιού της εικόνας από την Έδεσσα στην Κωνσταντινούπολη, μαρτυρείται ένα πολύ ενδιαφέρον επεισόδιο. Σε μία στάση και υποδοχή της εικόνας στην μονή *τά Ευσεβίου*¹¹⁹, που ήταν αφιερωμένη στην Θεοτόκο και βισκόταν στο θέμα των Οπτιμάτων, αναφέρεται ότι: «*Ἐνθα καί τις προσηλθεν υπό δαίμονος ενοχλούμενος, ὡ καθάπερ ὄργανω τό πονηρόν ἀποχρώμενον πνευμα, καί πολλά τῶν εἰς ἔπαινον ἠκόντων της εἰκόνας καί της ἐπιστολης δι' αντον ἐκφωνωνν. Τέλος, τάδε οἶονε' ἄπεφοίβαζεν: Ἀπόλαβε, λέγων, ἡ Κωνσταντινούπολις, δόξαν καί χαράν καί σύ, Κωνσταντίνε Πορφυρογέννητε, την βασιλείαν σου. Καί τούτων ρηθέντων, ἰάθη ὁ ἄνθρωπος, καί ἀπελύθη παραχρημα της τον δαίμονος ἐπιθέσεως*¹²⁰».

Στο συγκεκριμένο επεισόδιο, καταγράφεται αναλυτικά η εκδήλωση της «πολιτικής βούλησης» του Αγίου Μανδηλίου, το οποίο θαυματουργικά προέβλεψε, μέσω του δαιμονιζομένου, την κατάκτηση της κυριαρχίας από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, γεγονός το οποίο παρουσιάζεται και ως σύμφωνο με την θεία βούληση. Εμφανίζεται έτσι να προαναγγέλλεται η θεόπεμπτη μονοκρατορία του Κωνσταντίνου ήδη κατά την περίοδο βασιλείας του Ρωμανού Α' Λεκαπηνού, σε ένα κείμενο ωστόσο που διαμορφώθηκε εκ των υστέρων, δηλαδή μετά την μεταφορά και μετά την εξασφάλιση της εξουσίας από τον Κωνσταντίνο. Πρόκειται για μία εντυπωσιακή απόφανση και θαυματουργική «προόραση» του Μανδηλίου που φέρεται να λαμβάνει σαφή θέση στον αγώνα για την αυτοκρατορική εξουσία. Η θέση αυτή είναι υπέρ της βασιλείας του Κωνσταντίνου, και επομένως εναντίον της εξουσίας των Λεκαπηνών, οι οποίοι είχαν λάβει την εξουσία αντ' αυτού. Από τα υπόλοιπα κείμενα τα οποία αναφέρουν, συνοπτικότερα ή έκτενέστερα, τα σχετικά με την μεταφορά του Μανδηλίου το 944, το συγκεκριμένο επεισόδιο αναφέρεται μόνο στην σχετική μαρτυρία του Γεωργίου Κεδρηνού, ο οποίος αντλεί σφαιρόστατα -και σχεδόν verbatim- από την *Διήγησή*¹²¹.

119. Για την μονή, βλ. Janin 1950, σ. 327.

120. Von Dobschutz (ed.) 1899, σσ. 78*-79*. Guscini 2015, σσ. 341-343.

121. Για τις διαφορετικές εκδοχές στην σχετική χειρόγραφη παράδοση, βλ. και Guscini 2015, σσ. 341-343. Βλ. επίσης και την «εκδοχή» που αντλεί από αυτήν την παράδοση σε τμήμα της χειρόγραφης παράδοσης του έργου του Σκυλίτζη, όπου αναφέρεται πως κατά την είσοδο και υποδοχή του Μανδηλίου στην Κωνσταντινούπολη «*οτε καί φωνή τις ἐν τῷ ἀέρι ηκούετο λέγουσα' ἀπόλαβε, Κωνσταντινούπολις, δόξαν καί χαράν, καί σύ, Κωνσταντίνε Πορφυρογέννητε την βασιλείαν σου*»: Thurn (ed.) 1973, σ. 232, apparatus criticus, στ. 72.

Ωστόσο, και το λεγόμενο *Χρονικό του Ψευδο-Συμεών* μας παραδίδει ένα πολύ ενδιαφέρον επεισόδιο, και χαρακτηριστικό από την άποψη της αυτοκρατορικής ιδεολογίας που προβάλλεται στις συγκεκριμένες πηγές. Στο επεισόδιο εμφανίζεται να προλέγεται με σαφήνεια η ανάληψη της εξουσίας από τον Κωνσταντίνο, με την στιβαρή παρουσία του Αγίου Μανδηλίου, το οποίο συνιστά και την παρουσιαζόμενη «αιτία» της πρόρρησης. Ενώ λοιπόν το Μανδήλιο βρίσκεται πλέον στην Κωνσταντινούπολη, οι γιοι του Ρωμανού κοιτάζοντάς το δεν μπορούν να διακρίνουν παρά μόνο το περίγραμμα του, ενώ ο Κωνσταντίνος μπορούσε επίσης να διακρίνει τα μάτια και τα αυτιά. Ο μοναχός Σέργιος¹²², πνευματικός πατήρ του Ρωμανού, εξηγεί την διαφορά με βάση τους *Ψαλμούς* και την ανταπόκρισή τους στην προκειμένη περίπτωση¹²³.

Η εκτενής αφήγηση στο κείμενο της *Διήγησης «ξεχνά»* να αναφέρει ένα πρόσωπο το οποίο όλες οι υπόλοιπες πηγές πιστώνουν με μία ενεργότατη συμμετοχή στο τελικό στάδιο της μεταφοράς της εικόνας στην Κωνσταντινούπολη (διαφοροποιείται μόνο ο Κεδρηνός, ο οποίος είδαμε ότι για τα σχετικά γεγονότα αντλεί από την *Διήγηση*). Η σχετική «αμνησία» του κειμένου, που αποδίδεται στον ίδιο τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, και πάντως εκφράζει την φιλοκωνσταντινεία εκδοχή των γεγονότων για την πορεία της μεταφοράς του Μανδηλίου, θεωρούμε ότι εξηγείται από την κεντρική θέση του πατρικίου και παρακοιμωμένου Θεοφάνη στην βυζαντινή αυτοκρατορία κατά την βασιλεία του Ρωμανού Λεκαπηνού ως έμπιστου συνεργάτη του αυτοκράτορα.

Το κείμενο αρνείται να επικυρώσει την σύνδεση του πατρικίου Θεοφάνη με τα σχετικά γεγονότα, καθώς μάλιστα γνωρίζουμε ότι αυτός ήταν βασικό μέλος της φιλολεκαπηνικής και αντικωνσταντινείας πλευράς στον αγώνα για την επικράτηση στον βυζαντινό θρόνο. Όπως είναι άλλωστε γνωστό, ο Θεοφάνης εξορίστηκε από την Κωνσταντινούπολη ήδη από τα πρώτα βήματα της μονοκρατορίας του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου¹²⁴. Η πολιτική αυτή απόφαση πιθανότατα δεν απέχει χρονικά πολύ από την περίοδο σύνταξης της *Διήγησης*, στην οποία ευλόγως απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά του Θεοφάνη με ενεργό ρόλο στην μεταφορά της χειροποίητης και θαυματουργής εικόνας στην βυζαντινή πρωτεύουσα.

Αν κάποιος προσπαθήσει να εντοπίσει τον Θεοφάνη στο κείμενο της *Διηγίσεως*, «κρυμμένο» από τον συντάκτη της στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ομάδας, θεωρούμε αρκετά πιθανό το ενδεχόμενο να μπορεί να νοηθεί εντασσόμενος στην ομάδα

122. Για το πρόσωπο, βλ. «Sergios», στο έργο: Lillie *etal.*, 2013, 5ο τόμος, αρ. 27023, σσ. 739-740, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.

123. Bekker (ed.) 1838, σσ. 750.18-751.2.

124. Bekker (ed.) 1838, σσ. 440.15-441.2.

δα των συλλογικά αναφερόμενων και μη κατονομαζόμενων βυζαντινών αξιωματούχων, οι οποίοι εμφανίζονται ως παρόντες κατά την προαναφερθείσα *πρόβλεψη* του Μανδηλίου στην μονή τα Ευσεβίου: «*Τούτων δέ πολλοί καθεστήκασι μάρτυρες τών ρημάτων. Τον γάρ βασιλέως εἰς τιμὴν καὶ νπάντησιν τον ποθουμένου τους πρώτους της ἐν τέλει βουλῆς ἀποστείλαντος, καὶ τούτοις τών ἐκ της δορυφόρου τάξεως συνεξελεθόντων πολλών, συνέβη μαγίστρος καὶ πατρικίους καὶ μετὰ τών νποβεβηκνίων τάξεων εἶναι τους ἀκουστάς τε καὶ μάρτυρας*¹²⁵». Αξίζει να σημειωθεί ότι η αναφορά επιλέγει να μην ξεχωρίσει κάποιο πρόσωπο ώστε να το αναφέρει ονομαστικά, κάτι που θα το συνέδεε άμεσα με την ύψιστης σημασίας μεταφορά του Μανδηλίου στην Κωνσταντινούπολη. Αντ' αυτού, προτιμά να μιλήσει για «συλλογική» υποδοχή της χειροποίητης εικόνας από πολυπληθή ομάδα υψηλών αξιωματούχων, και να δηλώσει ότι πολλοί ήταν μάρτυρες του γεγονότος του θαύματος. Καθώς η απόσταση μεταξύ του αναφερόμενου γεγονότος και του κείμενου φαίνεται πως ήταν σχετικά μικρή, η ύπαρξη των αυτοπτών και αυτηκόων μαρτύρων θα άφηνε ίσως ανοικτή και τη δυνατότητα επαλήθευσης της ακρίβειας των καταγεγραμμένων στην *Διήγηση* από προθύμους προς αυτό αξιωματούχους.

Η πλήρης σιωπή στο κείμενο της *Διηγησης* για τον ρόλο του Κουρκούα και του Θεοφάνη στην διαδικασία διασφάλισης του Μανδηλίου για το Βυζάντιο και μεταφοράς του στην Βασιλεύουσα εντάσσεται στην σύλληψη της πλήρους και αποκλειστικής ταύτισης του πολυτίμητου αντικειμένου -και της από αυτό προερχόμενης συμβολικής αίγλης και ιδεολογικής αξίας- με το πρόσωπο του Κωνσταντίνου Ζ'. Η «γραμμή» αυτή φαίνεται εξάλλου πως είχε επιρροή και σε ορισμένα άλλα κείμενα, στα οποία επίσης τα δύο αυτά πρόσωπα «ξεχνιούνται», και η συμβολή τους σε κεντρικής σημασίας γεγονότα καλύπτεται με πέπλο σιωπής.

Τέτοια είναι η περίπτωση του *Βίου* του αγίου Βασιλείου του Νέου, στον οποίο αναφέρονται και τα γεγονότα της αποσόβησης της ρωσικής επίθεσης κατά το έτος 941. Στο αγιολογικό αυτό κείμενο¹²⁶, το οποίο διαμορφώθηκε είτε κατά τα τελευταία έτη της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογεννήτου είτε κατά τα άμέσως επόμενα χρόνια¹²⁷, παρατηρείται εν προκειμένω μια αξιοπρόσεκτη «σύγχυση», η οποία δεν μπορεί ασφαλώς να δικαιολογηθεί ούτε από χρονική απόσταση σε σχέση με τα γεγονότα ούτε από αδυναμία προσπέλασης κάποιων περιφερειακών και δευτερεύουσας σημασίας στοιχείων.

125. Von Dobschutz (ed.) 1899, σ. 79**. Guscini 2015, σσ. 341-343.

126. Για τον *Βίο*, βλ. την νέα κριτική έκδοση: Sullivan-Talbot-McGrath (ed.) 2014. Βλ. και Αγγελίδη 1980.

127. Sullivan-Talbot-McGrath (ed.) 2014, σσ. 7-11.

Στην σχετική αναφορά καταγράφεται επακριβώς η συμβολή του Βάρδα Φωκά στα σχετικά γεγονότα¹²⁸, όμως την θέση και την δράση του Ιωάννη Κουρκούα και του παρακοιμωμένου Θεοφάνη, όπως έχει πειστικά δειχθεί, έχουν λάβει αντιστοίχως ο Πανθήριος¹²⁹ και ο Θεόδωρος Σπογγάριος¹³⁰ (του οποίου έχει προταθεί μία αρκετά παρακινδυνευμένη ταύτιση με τον άγιο Θεόδωρο τον Στρατηλάτη)¹³¹. Η επιλογή αντικατάστασης των προσώπων που είχαν πράγματι δράσει στα γεγονότα και είχαν συμβάλει καθοριστικά στην σωτηρία της πρωτεύουσας από την θανάσιμη απειλή αποτελεί πιθανότατα το απώτατο όριο της γραμμής εξυπηρέτησης των κυρίαρχων ιδεολογικών επιλογών, που χαραχθηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο και διαχύθηκε σε μεγάλο μέρος της γραμματείας της εποχής, μη εξαιρουμένων ασφαλώς των αγιολογικών κειμένων. Η αποσιώπηση και η παραχάραξη αποτέλεσαν πιθανότατα συνειδητές πρακτικές, νοούμενες ως αναγκαίες¹³².

Οι μαρτυρίες των πηγών για τα γεγονότα αφότου το Μανδήλιο φτάνει στην Κωνσταντινούπολη είναι σαφέστατα περισσότερο συγκλίνουσες, ωστόσο πάντοτε ενδιαφέρουσες για τις μνείες και τις σιωπές τους. Η μαρτυρία της *Διήγησης* παραμένει οπωσδήποτε εκτενέστερη και λεπτομερέστερη, ενώ δεν λείπουν και κάποιες μικρές, ενδιαφέρουσες όμως από την άποψη της ιδεολογίας, λεπτομέρειες απόκλισης ή διαφοροποίησης. Τα στάδια της προσκύνησης και των πομπών στην πόλη δίδονται από όλες τις πηγές με θαυμαστή συμφωνία, καθώς συμβαίνουν στην πρωτεύουσα, ελκύουν κατ' εξοχήν το ενδιαφέρον των ιστορικών και χρονογράφων, ενώ ταυτοχρόνως η ακρίβεια των καταγεγραμμένων είναι εύκολα επαληθεύσιμη. Ως αποτέλεσμα, η είσοδος του Μανδηλίου στην Κωνσταντινούπολη και οι τελετές που την συνόδευαν μπορούν να ανασυσταθούν με ασφάλεια και επάρκεια¹³³.

Το Μανδήλιο θα αποτεθεί στον ναό της Θεοτόκου του Φάρου, στον οποίο ήδη

128. Sullivan-Talbot-McGrath (ed.) 2014, σ. 314.16-18 (αγγλ. μετάφραση και σχόλια, σ. 315).

129. Sullivan-Talbot-McGrath (ed.) 2014, σ. 314.20-23 (αγγλ. μετάφραση και σχόλια, σ. 315): «*Ἐλεύσεται δέ εἰς ἀντίληψιν αὐτῶν καὶ Πανθηρ ὁ δομέστικος μετὰ τεσσαράκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν μαχητῶν σπαμμένων ρομφαίαν καὶ εἰδότην πολεμῆν γενναίως, οἵτινες τῇ πρεσβείᾳ τῆς Θεοτόκου τῶν ἐπουρανίων τε δυνάμεων καὶ πάντων τῶν ἁγίων κατισχύσωσι τῶν πολεμίων*». Βλ. και Αγγελίδη 1980, σσ. 155-156.

130. Sullivan-Talbot-McGrath (ed.) 2014, σ. 314.18-19 (αγγλ. μετάφραση και σχόλια, σ. 315): «*μετ' αντον δέ καὶ Θεόδωρος ὁ ἀγιώτατος στρατηγός, ὁ τῆ προσωνυμία Σπογγάριος*».

131. Βλ. σχετικά Gregoire 1936. Επίσης, Gregoire 1938. Πρβ. Vasiliev 1950, σ. 293, και σημ. 3. Βλ. και την αναλυτική πραγματέυση της Αγγελίδη 1980, σσ. 156-161, που καταλήγει σε απόρριψη της πρότασης του Gregoire. Πρβ. Grotowski 2010, σσ. 101-102, καθώς και Sullivan-Talbot-McGrath (ed.) 2014, σ. 30. Για μία διαφορετική πρόταση, βλ. Walter 2003, σσ. 62-62- πρβ. White 2013, σ. 37.

132. Βλ. Mango 1982, σ. 306. Βλ. επίσης Sullivan-Talbot-McGrath (ed.) 2014, σσ. 29-30.

133. Για αναλυτική καταγραφή και σχολιασμό των σχετικών δεδομένων, βλ. ιδίως την συμβολή της Patlagean 1995. Για την αξία της συμβολής αυτής, βλ. και Flusin 2012, σ. 116.

φυλάσσονταν πολυτίμητα και σεβάσματα άγια λείψανα¹³⁴. Δεν λείπουν, ωστόσο, και σε αυτά τα σημεία, «παραλλαγές» και «εκδοχές» των αφηγήσεων, η ανίχνευση των οποίων παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον από πνευματική και ιδεολογική σκοπιά. Επιφυλασσόμαστε για σχετικήπραγμάτευση εν ευθέτω χρόνω.

Συμπεραίνοντας

Μέσω της ανίχνευσης των ιδεολογικά προσδιορισμένων επιλογών των αφηγηματικών πηγών και της συγκριτικής τους μελέτης, καθώς και της συνεξέτασής τους με άλλες πηγές για την περίοδο, επιχειρήσαμε να αναδειξουμε πτυχές της πολιτικής σημασίας των αφηγήσεων για την διασφάλιση του Αγίου Μανδηλίου. Η προηγηθείσα ανίχνευση επέτρεψε την διευκρίνιση ορισμένων πτυχών των σχετικών γεγονότων, καθώς και του βαθμού εμπλοκής των δρώντων προσώπων σε αυτά. Η διασαφήνιση του ρόλου των Ιωάννη Κουρκούα, Θεοφάνη, Ρωμανού Α' Λεκαπηνού και Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, καθώς και άλλων προσώπων, σε σύνδεση με το Μανδήλιο και την ιδεολογική διαχείριση της παρουσίας του στην Κωνσταντινούπολη κατέδειξαν την εμπλοκή του Μανδηλίου στα ζητήματα διεκδίκησης και κατοχής της αυτοκρατορικής εξουσίας στο Βυζάντιο των μέσων του 10ου αιώνα.

Η εμπλοκή αυτή αποτυπώνεται στην ιδεολογική γραμμή των κειμένων που μας έχουν σωθεί και των διαφόρων εκδοχών τους (ζήτημα που οπωσδήποτε επιδέχεται περαιτέρω διερεύνησης και συνεξέτασης), όπου υπηρετείται η προβολή προσώπων, και η υποτίμηση, συσκότιση ή αποσιώπηση του ρόλου άλλων. Συνεπώς, ο Ρωμανός Λεκαπηνός πιστώνεται στα κείμενα με τον καίριο ρόλο για την διασφάλιση του Μανδηλίου στην Έδεσσα και την μεταφορά του στην Κωνσταντινούπολη κατά το έτος 944, γεγονός που ωστόσο αποδίδεται ως προφητεία και προάγγελος της αλλαγής στην αυτοκρατορική εξουσία, με την μετάβαση στην ουσιαστική μονοκρατορία του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου.

Το Μανδήλιο εμφανίζεται έτσι ιδεολογικά στο πλευρό του εκάστοτε αυτοκράτορα, και οι αναφορές σε αυτό συνιστούν έναν οιονεί «γραμματειακό καθρέπτη» της αντιπαράθεσης για την εξουσία και του αγώνα για την ιδεολογική της νομιμοποίηση και εδραίωση. Ο στρατηγός Κουρκούας έχει θεθεί εγκαίρως εκτός του σχετικού διαγκωνισμού, και το έργο του Μανουήλ που φαίνεται πως ανέπτυξε την νικηφόρο δράση του έμεινε μόνο σε παραπομπές έργων βυζαντινών ιστορικών που ασχολούνταν με τα πρόσωπα και τα πράγματα της περιόδου.

134. Για τον χαρακτήρα του συγκεκριμένου ναού ως τόπου φύλαξης αγίων λειψάνων και προβολής της συμβολικής και ιδεολογικής λειτουργίας τους σε σύνδεση με το πρόσωπο και την εξουσία του αυτοκράτορα βλ. Flusin 2000· Magdalino 2004. Επίσης, Lidon 2012. Βλ. τώρα και Klein 2015, σποράδην.

ΠΗΓΕΣ

- Bekker (ed.) 1838 = I. Bekker (ed.), *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, [CSHB] (Bonn 1838).
- Bekker (ed.) 1839 = I. Bekker (ed.), *Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope*, II, [CSHB] (Bonn 1839).
- Bekker (ed.) 1842 = I. Bekker (ed.), *Leo Grammaticus, Chronographia*, [CSHB] (Bonn 1842).
- Delehaye (ed.) 1892 = H. Delehaye (ed.), «Vita Sancti Pauli Iunioris in Monte Latro», *AnBoll* 11 (1892), σσ. 5-74, 136-182.
- Dubarle (ed.) 1997 = A.-M. Dubarle (ed.), «L'Homelie de Gregoire le Referendaire pour la reception de l'Image d'Edesse», *REB* 55 (1997), σσ. 5-51.
- Flusin (ed.) 1997 = B. Flusin (ed.), «Didascalie de Constantin Stilbes sur le Mandyliion et la Sainte Tuile (BHG³ 796m)», *REB* 55 (1997), σσ. 53-79.
- Gauer (ed.) 1994 = H. Gauer (ed.), *Texte zum byzantinischen Bilderstreit. Der Synodalbrief der drei Patriarchen des Ostens von 836 und seine Verwandlung in sieben Jahrhunderten*, [Studien und Texte zur Byzantinistik - 1] (Frankfurt am Main 1994).
- Halkin (ed.) 1963 = F. Halkin, «Translation par Nicephore Phocas de la brique miraculeuse d'Hierapolis (BHG³ 801n)», στον τόμο: F. Halkin, *Inidits byzantins d'Ochrida, Candie et Moscou*, (Bruxelles 1963), σσ. 253-260.
- Heisenberg (ed.) 1907 = A. Heisenberg (ed.), *Nikolaos Mesarites, Die Palastrevolution des Johannes Komnenos*, Programm des Konigl. Alten Gymnasiums zu Wurzburg fur das Studienjahr 1906-1907, (Wurzburg 1907).
- Heisenberg (ed.) 1922 = A. Heisenberg (ed.), *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion, I. Der Epitaphios des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse, 5 (Munchen 1922) [ανατύπωση στον τόμο: A. Heisenberg, *Quellen und Studien zur spatbyzantinischen Geschichte*. Gesammelte Arbeiten ausgewählt von H.-G. Beck, Variorum Reprints, (London 1973), ως μελέτη αρ. II.I].
- Kotter (ed.) 1973 = B. Kotter (ed.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, II: *Εκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Expositio Fidei*, [Patristische Texte und Studien - 12] (Berlin-New York 1973).
- Kratchkovsky-Vasiliev (ed.) 1924 = I. Kratchkovsky-A. Vasiliev (ed.), *Histoire de Yahya-Ibn-Sa'id d'Antioche Continueur de Sa'id-ibn-Bitriq*, Fasc. 1, ed. et trad., *Patrologia Orientalis*, Tome 18 (1924), σσ. 699-833.
- Lamberz (ed.) 2012 = E. Lamberz (ed.), *Concilium Universale Nicaenum Secundum. Concilii Actiones IV-V*, [Acta Conciliorum Oecumenicorum, Series Secunda, Volumen Tertium, Pars Altera] (Berlin-New York 2012).
- Munitiz-Chrysostomides-Harvalia-Crook-Dendrinis (ed.) 1997 = J. A. Munitiz-Julian Chrysostomides-Eirini Harvalia-Crook-Ch. Dendrinis (ed.), *The Letter of the Three Patriarchs to Emperor Theophilus and Related Texts*, (Camberley 1997).
- Schreiner (ed.) 1971 = P. Schreiner (ed.), *Die byzantinischen Kleinchroniken*, 1. Teil: *Einleitung und Text* [CFHB - 12.1], (Wien 1971).

- Sullivan-Talbot-McGrath (ed.) 2014 = D. F. Sullivan-Alice-Mary Talbot-Stamatina McGrath (ed.), *The Life of Saint Basil the Younger. Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version* [Dumarton Oaks Studies - 45], (Washington D.C. 2014).
- Tafel (ed.) 1859 = L. F. Tafel, *Theodosii Meliteni quifertur Chronographia ex Codice Graeco Regiae Bibliothecae Monacensis*, (Munchen 1859).
- Talbot-Fitzgerald Johnson (ed.) 2012 = Alice-Mary Talbot-S. Fitzgerald Johnson (ed.), *Miracle Tales from Byzantium*, [Dumbarton Oaks Medieval Library - 12] (Cambridge Mass. 2012).
- Thurn (ed.) 1973 = I. Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum* [CFHB - 5], (Berlin-New York 1973).
- Von Dobschutz (ed.) 1899 = E. von Dobschutz (ed.), *Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende*, [Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Neue Folge-3] (Leipzig 1899).
- Wahlgren (ed.) 2006 = S. Wahlgren (ed.), *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, [CFHB - 44.1], (Berlin-New York 2006).
- Wallis Budge 1932 = E. W. Wallis Budge, *The Chronography of Gregory Abul Faraj The son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus Being the First Part of His Political History of the World*, Vol. I: English Translation, (London 1932) [ανατύπωση (Gorgias Historical Texts - 6), New Jersey 2003].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Andriollo 2012 = Luisa Andriollo, «Les Kourkouas (IX-XI siecle)», στον τόμο: *Studies in Byzantine Sigillography* 11 (επιμ. J.-Cl. Cheynet-Claudia Sode), (Berlin-New York 2012), σσ. 57-87.
- Andriollo 2014 = Luisa Andriollo, «Aristocracy and Literary Production in the 10th Century», στον τόμο: *The Author in Middle Byzantine Literature. Modes, Functions, and Identities* (επιμ. Aglaia Pizzone), (Boston-Berlin 2014), σσ. 119-138.
- Αγγελίδη 1980 = Χριστίνα Αγγελίδη, *Ο Βίος του οσίου Βασιλείου του Νέου*, διδ. διατριβή (Ιωάννινα 1980).
- Angold2001 = M. Angold, *Byzantium. The Bridge from Antiquity to the Middle Ages* (London 2001).
- Angold 2016 = M. Angold, «Mesarites as a source: then and now», *BMGS* 40 (2016), σσ. 55-68.
- Antonopoulou 2011 = Theodora Antonopoulou, «A Survey of Tenth-Century Homiletic Literature», *Parekbolai* 1 (2011), σσ. 7-36.
- Auzepy 2007 = Marie-France Auzepy, *L'histoire des iconoclastes*, [Bilans de Recherche-2] (Paris 2007).
- Barber 2002 = Ch. Barber, *Figure and Likeness. On the Limits of Representations in Byzantine Iconoclasm* (Princeton-Oxford 2002).
- Barker 1993 = J. Barker, «Byzantium and the Display of War Trophies: Between Antiquity and the Venetians», στο έργο: *TO ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ: Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, vol. I: *Hellenic Identity and Byzantium*, (επιμ. S. Reinert-J. S. Langdon-J. Allen), (New Rochelle 1993), σσ. 45-58.
- Beihammer 2004 = A. Beihammer, «Die Kraft der Zeichen: Symbolische Kommunikation in der byzantinisch-arabischen Diplomatie des 10. und 11. Jahrhunderts», *JOB* 54 (2004), σσ. 159-189.
- Bell 1929-1930 = H. W. Bell, «Byzantine Sealings», *BZ* 30 (1929-30), σσ. 634-637.
- Belting 1994 = H. Belting, *Likeness and Presence. A History of the Image before the Era of Art*, μετάφρ. E. Jephcott, (Chicago-London 1994).
- Μπέλιτινγκ 2009 = Χ. Μπέλιτινγκ, «Το προσώπειο του Χριστού. Διαμάχες για το πρόσωπο του Χριστού», στον τόμο: *Ψηφίδες. Μελέτες Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Τέχνης. Στη μνήμη της Στέλλας Παπαδάκη-Oeklemd*, επιμ. Όλγα Γκράτζιου-Χ. Λούκος, Ηράκλειο 2009, σσ. 3-26.
- Μπουρδάρα 1981 = Καλλιόπη Μπουρδάρα, *Καθοσώσεις και τυραννίες κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. I. Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, (Αθήνα 1981).
- Brousselle 1996 = Isabelle Brousselle, «L'integration des Armeniens dans l'aristocratie byzantine au IXe siecle», στον τόμο: *L'Armenie et Byzance. Histoire et Culture*, [Byzantina Sorbonensia - 12] (Paris 1996), σσ. 43-66.
- Brubaker 2012 = Leslie Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm*, [Studies in Early Medieval History], (London 2012).
- Brubaker-Haldon 2001 = Leslie Brubaker-J. Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era (ca 680-850): The Sources. An Annotated Survey*, with a section on The Architecture of Iconoclasm: The Buildings, by R. Ousterhout, [Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs - 7] (Aldershot-Burlington 2001).
- Buchsel 1998 = M. Buchsel, «Das Christusportrat am Schweideweg des Ikonoklastenstreits im 8. und 9. Jahrhundert», *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft* 25 (1998), σσ. 7-52.

- Cameron 1983 = Averil Cameron, «The history of the Image of Edessa: The telling of a story», στον τόμο: *Okeanos. Essays presented to Ihor Sevcenko = Harvard Ukrainian Studies* 7 (1983), σσ. 80-94 [ανατύπωση στον τόμο: Averil Cameron, *Changing Cultures in Early Byzantium*, (Aldershot 1996), ως μελέτη αρ. XI].
- Cameron 1998 = Averil Cameron, «The Mandyllion and Byzantine Iconoclasm», στον τόμο: *The Holy Face and the Paradox of Representation. Papers from a Colloquium held at the Biblioteca Hertziana, Rome, and the Villa Spelman (Florence 1996)*, επιμ. H. Kessler-G. Wolf, (Bologna 1998), σσ. 33-54.
- Chiellini Nari 2000 = Monica Chiellini Nari, «Holy Face», *Encyclopedia of the Middle Ages* (επιμ. A. Vauchez *et al.*), μετάφρ. A. Walford, (Cambridge 2000), τόμ. I, σ. 681.
- Cheyne 2001 = J.-Cl. Cheyne, «La conception militaire de la frontiere orientale», (IXe-XIIIe s.) στον τόμο: *Eastern Approaches to Byzantium. Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies (University of Warwick, Coventry, March 1999)*, (επιμ. A. Eastmond), [Society for the Promotion of Byzantine Studies-Publications, 9] (Aldershot-Burlington 2001), σσ. 57-69.
- Χρήστου 2008 = Ειρήνη Χρήστου, *Αυτοκρατορική εξουσία και πολιτική πρακτική. Ο ρόλος του παραδυναστεύοντος στη βυζαντινή διοίκηση (τέλη 8ου - αρχές 11ου αιώνα)*, (Αθήνα 2008).
- Χριστοφιλοπούλου 1997 = Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμος Β2: 867-1081, δεύτερη έκδοση, (Θεσσαλονίκη 1997).
- Chrysostomides 1997 = Julian Chrysostomides, «An Investigation Concerning the Authenticity of the Letter of the Three Patriarchs», στον τόμο: *The Letter of the Three Patriarchs to Emperor Theophilos and Related Texts*, (επιμ. J. A. Munitiz-Julian Chrysostomides-Eirene Harvalia-Crook-Ch. Dendrinos) (Camberley 1997), σσ. xvii-xxxviii.
- Κωνσταντινίδης 2002 = Κ. Ν. Κωνσταντινίδης, *ΗΔιήγησις της θαυματουργής εικόνας της Θεοτόκου Ελεούσας του Κύκκου κατά τον ελληνικό κώδικα 2313 του Βατικανού*, [Πηγές της Ιστορίας της Ιεράς Μονής Κύκκου - IV], (Λευκωσία 2002).
- Cunningham 2002 = Mary Cunningham, *Faith in the Byzantine World*, (Oxford 2002).
- De Stefani 2008 = Cl. De Stefani, «Notes on Christophoros of Mytilene and Konstantinos Stilbes», *JOB* 58 (2008), σσ. 45-52.
- Diethart 1971 = J. Diethart, *Der Rhetor ud Didaskalos Konstantinos Stilbes*, διδ. διατριβή, (Πανεπιστήμιο Βιέννης 1971).
- Dolger-Muller-Beihammer 2003 = F. Dolger, *Regesten der Kaiserurkunden des ostromischen Reiches von 565-1453*, I. Teil/2: *Regesten von 867-1025*, Zweite Auflage neu bearbeitet von A. Muller, unter verantwortlicher Mitarbeit von A. Beihammer, (Munche 2003).
- Drijvers 1998 = H. J. W. Drijvers, «The Image of Edessa in the Syriac Tradition», στον τόμο: *The Holy Face and the Paradox of Representation. Papers from a Colloquium held at the Biblioteca Hertziana, Rome, and the Villa Spelman (Florence 1996)*, επιμ. H. Kessler-G. Wolf, (Bologna 1998), σσ. 13-31.
- Durand 2016 = J. Durand, «L'image d' Abgar a la Sainte-Chapelle de Paris», στον τόμο: *Das Christusbild. Zu Herkunft und Entwicklung in Ostund West*, επιμ. K. Dietz-Ch. Hannick-Carolina Lutzka-Elisabeth Maier, [Das ostliche Christentum, Neue Folge - 62], (Wurzburg 2016), σσ. 336-359.

- Efthymiadis 2006-2007 = S. Efthymiadis, «Le Monastere de la Source a Constantinople et ses deux Recueils de Miracles. Entre hagiographie et patriographie», *REB* 64-65 (2006-07), σσ. 283-309 [ανατύπωση στον τόμο: S. Efthymiadis, *Hagiography in Byzantium: Literature, Social History and Cult*, (Farnham-Burlington 2011), ως μελέτη αρ. XV].
- Efthymiadis 2012 = S. Efthymiadis, «Hagiography from the 'Dark Age' to the Age of Symeon Metaphrastes (Eighth-Tenth Centuries)», στο έργο: *The Ashgate Research Companion to Hagiography*, vol. I: *Periods and Places* (επιμ. S. Efthymiadis), (Farnham - Burlington 2012), σσ. 95-142.
- Efthymiadis 2014 = S. Efthymiadis, «Collections of Miracles (Fifth-Fifteenth Centuries)», στο έργο: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, vol. II: *Genres and Contexts* (επιμ. S. Efthymiadis), (Farnham-Burlington 2014), σσ. 103-142.
- Eger 2012 = A. Eger, *The Spaces Between the Teeth: A Gazetteer of Towns on the Islamic-Byzantine Frontier*, (Istanbul 2012).
- Emmanuel 2007 = Melita Emmanuel, «Religious Imagery in Mystra. Donors and Iconographic Programmes», στον τόμο: *Material Culture and Well-Being in Byzantium (400-1453). Proceedings of the International Conference (Cambridge, 8-10 September 2001)*, (επιμ. M. Grunbart-E. Kislinger-Anna Muthesius-D. Stathakopoulos), [Veroffentlichungen zur Byzanzforschung - 11] (Wien 2007), σσ. 119-128.
- Engberg 2004 = Sysse Gudrun Engberg, «Romanos Lekapenos and the Mandilion of Edessa», στον τόμο: *Byzance et les reliques du Christ* (επιμ. J. Durand - B. Flusin) [Centre de recherche d'Histoire et de Civilisation de Byzance - Monographies, 17] (Paris 2004), σσ. 123-142.
- Featherstone 2012 = M. Featherstone, «Theophanes Continuatus: A History for the Palace», στον τόμο: *La face cachée de la littérature byzantine. Le texte en tant que message immédiat* (επιμ. P. Odorico), [Dossiers byzantins - 1], (Paris 2012), σσ. 123-135.
- Flusin 2000 = B. Flusin, «Construire une nouvelle Jerusalem: Constantinople et les reliques», στον τόμο: *L'Orient dans l'histoire religieuse de l'Europe. L'invention des origines* (επιμ. M.A. Amir-Moezzi-J. Scheid), [Bibliothèque de l'École Pratique des Hautes Etudes, Sciences Religieuses-110] (Turnhout 2000), σσ. 51-70.
- Flusin 2001 = B. Flusin, «L'empereur hagiographe. Remarques sur le rôle des premiers empereurs macedoniens dans le culte des saints», στον τόμο: *L'empereur hagiographe: Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine* (επιμ. P. Guran-B. Flusin), (Bucharest 2001), σσ. 29-54.
- Flusin 2011 = B. Flusin, «L'Image d'Edesse, Romain et Constantin», στον τόμο: *Sacre impronte e oggetti "nonfatti da mano d'uomo" nelle religioni. Atti del Convegno Internazionale Torino, 18-20 maggio 2010* (επιμ. A. Monaci Castagno), [Collana di Studi del Centro di Scienze Religiose - 2] (Alessandria 2011), σσ. 253-278.
- Flusin 2012 = B. Flusin, «Recit de saintete, famille et societe: Evelyne Patlagean et l'hagiographie», στον τόμο: *Les Riseaux Familiaux. Antiquité Tardive et Moyen Age* (επιμ. Beatrice Caseau), [Centre de recherche d'Histoire et de Civilisation de Byzance-Monographies, 37] (Paris 2012), σσ. 113-124.
- Flusin-Cheyne 2003 = *Jean Skylitzes. Empereurs de Constantinople*, trad. B. Flusin, annotation J.-C. Cheynet, [Realites Byzantines - 8] (Paris 2003).
- Franklin-Shepard 2013 = S. Franklin-J. Shepard, *The Emergence of Rus, 750-1200*, 3η έκδοση (New York 2013).
- Giakalis 2005 = A. Giakalis, *Images of the Divine. The Theology of Icons at the Seventh Ecumenical*

- Council*, αναθεωρ. έκδοση, [Studies in the History of Christian Traditions - 122] (Leiden - Boston 2005).
- Γιαρένης 2014 = Η. Γιαρένης, «Προσλήψεις της Αρχαιότητας στο έργο του Νικολάου Μεσαρίτη», στον τόμο: *Η Πρόσληψη της Αρχαιότητας στο Βυζάντιο, κυρίως κατά τους Παλαιολόγειους χρόνους, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου* (επιμ. Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου), [Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού, Σειρά Εκδόσεων - I], (Αθήνα 2014), σσ. 79-106.
- Giarenis forthcoming = I. Giarenis, *Nikolaos Mesarites: A Byzantine Scholar Before and After 1204*, (Arizona), forthcoming.
- Grabar 1931 = A. Grabar, *La Sainte Face de Laon: Le Mandylion dans l'art orthodoxe*, (Praha 1931).
- Gregoire 1936 = H. Gregoire, «L'expédition d'Igor (941) et la Chronique russe. Saint Theodore Spongarios ou Sporakios», *Byz 11* (1936), σσ. 605-607.
- Gregoire 1938 = H. Gregoire, «Saint Theodore le Stratelate et les Russes d'Igor», *Byz 13* (1938), σσ. 291-300.
- Gregory 2005 = T. E. Gregory, *A History of Byzantium*, (Malden Ma.-Oxford-Carlon 2005).
- Grierson-Jenkins 1962 = Ph. Grierson-R. Jenkins, «The Date of Constantine VII's Coronation», *Byzantion 32* (1962), σσ. 133-138 [ανατύπωση, στον τόμο: R. Jenkins, *Studies on Hellenic History of the 9th and 10th Centuries*, (London 1970), ως μελέτη αρ. XII].
- Grotowski 2010 = P. L. Grotowsky, *Arms and Armour of the Warrior Saints. Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843-1261)*, [The Medieval Mediterranean - 87] (Leiden - Boston 2010).
- Guilland 1950(1) = R. Guilland, «Le drongaire et le Grand drongaire de la Veille», *BZ 43* (1950), σσ. 340-365 [ανατύπωση, στο έργο: R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, (Berlin-Amsterdam 1967), τόμος I, σσ. 563-587].
- Guilland 1950(2) = R. Guilland, «Le domestique des scholes», *REB 8* (1950), σσ. 5-63 [ανατύπωση, στο έργο: R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, (Berlin-Amsterdam 1967), τόμος I, σσ. 426-468].
- Guilland 1972-1973 = R. Guilland, «Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantin: L'ordre des Maitres», *EEBS 39-40* (1972-73), σσ. 14-28.
- Guscini 2009 = M. Guscini, *The Image of Edessa*, [The Medieval Mediterranean - 82], (Leiden - Boston 2009).
- Guscini 2015 = M. Guscini, *The Tradition of the Image of Edessa*, διδ. διατριβή, (Royal Holloway, University of London 2015) [δημοσίευση, Newcastle upon Tyne 2016].
- Haldon 2004 = J. Haldon, *Οι πόλεμοι του Βυζαντίου. Μάχες και εκστρατείες της βυζαντινής εποχής*, μετάφρ. Ν. Πρωτονοτάριος, επιμ. Μ. Μπλέτας, [Σειρά Στρατηγικών Μελετών] (Αθήνα 2004).
- Harris 2015 = J. Harris, *The Lost World of Byzantium*, (New Haven-London 2015).
- Herrin 2013 = Judith Herrin, *Unrivalled Influence. Women and Empire in Byzantium*, (Princeton-Oxford 2013).
- Hetherington 2006 = P. Hetherington, «The Image of Edessa: Some Notes on its later fortunes», στον τόμο: *Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman* (επιμ. Elizabeth Jeffreys) (Cambridge 2006), σσ. 192-205.
- Hild-Restle 1981 = F. Hild-M. Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Ly-*

- kandos*, [Tabula Imperii Byzantini - 2] (Wien 1981).
- Hinterberger 2013 = M. Hinterberger, *Phthonos. Missgunst, Neid und Eifersucht in der byzantinischen Literatur*, [Serta Graeca - 29] (Wiesbaden 2013).
- Holmes 2001 = Catherine Holmes, «How the East was won in the reign of Basil II», στον τόμο: *Eastern Approaches to Byzantium. Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies (University of Warwick, Coventry, March 1999)* (επιμ. A. Eastmond), [Society for the Promotion of Byzantine Studies-Publications, 9] (Aldershot-Burlington 2001), σσ. 41-56.
- Holmes 2002 = Catherine Holmes, «Byzantium's Eastern Frontier in the Tenth and Eleventh Centuries», στον τόμο: *Medieval Frontiers: Concepts and Practices* (επιμ. D. Abulafia-Nora Berend), (Burlington 2002), σσ. 83-104.
- Holmes 2008 = Catherine Holmes, «Treaties between Byzantium and the Islamic World», στον τόμο: *War and Peace in Antiquity and Medieval History* (επιμ. Ph. de Souza-J. France), (Cambridge 2008), σσ. 141-157.
- Holmes 2010 = Catherine Holmes, «Byzantine Political Culture and Compilation Literature in the Tenth and Eleventh Centuries: Some Preliminary Inquiries», *DOP* 64 (2010), σσ. 55-80.
- Iadevaia 2001-2002 = Francesca Iadevaia, *Pseudo-Meliteno Cronografia. Introduzione, versione italiana e commento*, 2 τόμοι, (Messina 2001-2002).
- Illert 2007 = M. Illert, *Doctrina Addai. De Imagine Edessena. Die Abgarlegende. Das Christusbild von Edessa*, [Fontes Christiani - 45] (Turnhout 2007).
- Janin 1950 = R. Janin, *Constantinople byzantine. Developpement urbain et ripertoire topographique*, [Archives de l'Orient Chretien - 4] (Paris 1950).
- Jenkins 1966 = R. Jenkins, *Byzantium: The Imperial Centuries AD 610-1071*, (London 1966) [ανατύπωση, [Medieval Academy Reprints for Teaching - 18] (Xoronto - Buffalo-London 1987)].
- Jolivet-Levy 2007 = Catherine Jolivet-Levy, «Note sur la representation du Mandyion dans les eglises byzantines de Cappadoce», στον τόμο: *Intorno al Sacro Volto: Genova, Bisanzio e il Mediterraneo (secoli XI-XIV)*, (επιμ. A. Calderoni Masetti-C. Dufour Bozzo-G. Wolf), [Collana del Kunsthistorisches Institut in florenz Max-Planck-Institut - 11] (Venezia 2007), σσ. 137-144.
- Kalavrezou 1997 = Ioli Kalavrezou, «Helping Hands for the Empire: Imperial Ceremonies and the Cult of Relics at the Byzantine Court», στον τόμο: *Byzantine Court Culture from 829 to 1204* (επιμ. H. Maguire), (Washington D.C. 1997), σσ. 53-79.
- Καλδέλλης-Αναγνωστάκης 2014 = Α. Καλδέλλης-Η. Αναγνωστάκης, *Ο Ιουστινιανός πίσω από τον αυτοκράτορα*, [Ηγέτες] (Αθήνα 2014).
- Kaplan 2013 = Ayda Kaplan, *Le lectionnaire de Dioscoros Thiodoros (Mardin Syr. 41/2). Calligraphie, ornementation et iconographie figurie*, (Bruxelles 2013).
- Καραγιαννόπουλος 1993 = Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Β': *Ιστορία Μέσης Βυζαντινής Περιόδου (565-1081)*, (Θεσσαλονίκη 1993).
- Καραπλή 2005 = Κατερίνα Καραπλή, «Δάρας. Μια πόλη-φρούριο στην Άνω Μεσοποταμία (6ος-11ος αιώνας)», στον τόμο: *Κλητόριον εις μνήμην Νίκου Οικονομίδη* (επιμ. Φλωρεντία Ευαγγελάτου-Νοταρά-Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη), (Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005), σσ. 137-160.
- Καραπλή 2010 = Κατερίνα Καραπλή, *Κατευόδωσις στρατού. Η οργάνωση και η ψυχολογική προετοιμασία του βυζαντινού στρατού πριν από τον πόλεμο (610-1081)*, τόμος Α' (Αθήνα 2010).

- Καρπόζηλος 2002 = Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τόμ. Β': (8ος - 10ος αι.), (Αθήνα 2002).
- Kazhdan 1991(1) = Α. Kazhdan, «John Kourkouas», *ODB*, σ. 1157.
- Kazhdan 1991(2) = Α. Kazhdan, «Romanos I Lekapenos», *ODB*, σ. 1806.
- Kazhdan 1991(3) = Α. Kazhdan, «Domestikos ton Scholon», *ODB*, σσ.647-648.
- Kazhdan 1991(4) = Α. Kazhdan, «Magistros», *ODB*, σ. 1267.
- Kazhdan 2006 = Α. Kazhdan, *A History of Byzantine Literature II (850-1000)* (επιμ. Christine Angelidi), (Athens 2006).
- Kazhdan-Ronchey 1997 = Α. Kazhdan-Silvia Ronchey, *L'aristocrazia bizantina dal principio dell'XI alla fine del XII secolo*, (Palermo 1997).
- Kennedy 1992 = Η. Kennedy, «Byzantine-Arab Diplomacy in the Near East from the Islamic Conquests to the mid-eleventh century», στον τόμο: *Byzantine Diplomacy* (επιμ. J. Shepard -S. Franklin), (Aldershot 1992), σσ. 133-143 [ανατύπωση, στον τόμο: Η. Kennedy, *The Byzantine and Early Islamic Near East*, (Aldershot-Burlington 2006), ως μελέτη αρ. IX].
- Kessler 2000 = Η. L. Kessler, *Spiritual Seeing: Picturing God's Invisibility in Medieval Art*, [The Middle Ages Series] (Philadelphia 2000).
- Kessler-Wolf (eds) 1998 = *The Holy Face and the Paradox of Representation. Papers from a Colloquium held at the Biblioteca Hertziana, Rome, and the Villa Spelman (Florence 1996)*, επιμ. Η. L. Kessler-G. Wolf, (Bologna 1998).
- Κιαπίδου 2010 = Ειρήνη-Σοφία Κιαπίδου, *Η Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτζη και οι πηγές της (811-1057). Συμβολή στη βυζαντινή ιστοριογραφία κατά τον ΙΑ' αιώνα*, [Μελέτες Βυζαντινής Γραμματείας - 9], (Αθήνα 2010).
- Klein 2015 = Η. Α. Klein, «The Crown of His Kingdom: Imperial Ideology, Palace Ritual, and the Relics of Christ's Passion», στον τόμο: *The Emperor's House. Palaces from Augustus to the Age of Absolutism* (επιμ. M. Featherstone et al.), (Berlin-Boston 2015), σσ. 201-212.
- Κόλια-Δερμιτζάκη 1991 = Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, *Ο βυζαντινός «ερός πόλεμος». Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, [Ιστορικές Μονογραφίες - 10], (Αθήνα 1991).
- Κόλια-Δερμιτζάκη 2008 = Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, «Ληλασία και μεταφορά λαφύρων και κινήτων πολιτισμικών αγαθών στη Δύση», στον τόμο: *Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο Ελληνικός Κόσμος* (επιμ. Ν. Γ. Μοσχονάς), [Το Βυζάντιο Σήμερα - 5], (Αθήνα 2008), σσ. 299-326.
- Κολτσιδά-Μακρή 2008 = Ιωάννα Κολτσιδά-Μακρή, «Η συλλογή μολυβδοβούλλων Δημητρίου Δούκα», στον τόμο: *Hypermachos. Festschrift für Werner Seibt zum 65. Geburtstag* (επιμ. Ch. Stavrakos et al.), (Wiesbaden 2008), σσ. 139-152.
- Kresten 2000 = Ο. Kresten, «*Staatsempfänge*» im Kaiserpalast von Konstantinopel um die Mitte des 10. Jahrhunderts. Beobachtungen zu Kapitel III15 des sogenannten «Zeremonienbuch», [Osterreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte - 670] (Wien 2000).
- Kuhn 1991 = Η. J. Kuhn, *Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert. Studien zur Organisation der Tagmata*, (Wien 1991).
- Lemerle 1985 = Ρ. Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός. Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές έως τον 10ο αιώνα*, μετάφρ. Μάρια Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, β' έκδοση, (Αθήνα 1985).
- Lidov 2006 = Α. Lidov, «The Miracle of Reproduction: The Mandyllion and the Keramion as a

- Paradigm of Sacred Space», στον τόμο: *L'immagine di Cristo dall'archetipo alla mano d'artista. Dal tardo Medioevo all'età Barocca*, (επιμ. Ch. L. Frommel-G. Wolf), [Studi e Testi - 432] (Citta del Vaticano 2006), σσ. 17-41.
- Lidov 2012 = A. Lidov, «A Byzantine Jerusalem. The Imperial Pharos Chapel as the Holy Sepulchre», στον τόμο: *Jerusalem as Narrative Space. Erzählraum Jerusalem* (επιμ. Annette Hoffmann-G. Wolf), [Visualising the Middle Ages - 6] (Leiden-Boston 2012), σσ. 63-103.
- Lilie *et al.* 1998-2002 = R.-J. Lilie-Claudia Ludwig-Th. Pratsch-Ilse Rochow *et al.*, *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Erste Abteilung (641-867)*, (Berlin-New York 1998-2002).
- Lilie *et al.* 2013 = R.-J. Lilie-Claudia Ludwig-Th. Pratsch-Beate Zielke *et al.*, *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Zweite Abteilung (867-1025)*, (Berlin-Boston 2013).
- Louth 2002 = A. Louth, *Saint John Damascene: Tradition and Originality in Byzantine Theology*, [Oxford Early Christian Studies] (Oxford 2002).
- Magdalino 2004 = P. Magdalino, «Leglise du Phare et les reliques de la Passion a Constantinople (VIIe/VIIIe-XIIIe s.)», στον τόμο: *Byzance et les reliques du Christ* (επιμ. J. Durand-B. Flusin), [Centre de recherche d'Histoire et de Civilisation de Byzance-Monographies, 17] (Paris 2004), σσ. 15-30.
- Magdalino 2013 = P. Magdalino, «Knowledge in Authority and Authorised History: the Imperial Intellectual Programme of Leo VI and Constantine VII», στον τόμο: *Authority in Byzantium*, (επιμ. Pamela Armstrong), [Centre of Hellenic Studies, King's College London-Publications, 14] (Farnham-Burlington 2013), σσ. 187-209.
- Mango 1982 = C. Mango, «The *Life* of Saint Andrew the Fool Reconsidered», *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2 (1982), σσ. 297-313.
- Manini 2009 = Milena Manini, *Liber de Caerimoniis Aulae Byzantinae: Prosopografia e sepulture imperiali*, [Quaderni della Rivista di Bizantinistica - 13] (Spoleto 2009).
- Μαρκόπουλος 1978 = Α. Μαρκόπουλος, *Η Χρονογραφία του Ψευδοσυμεών και οι πηγές της*, διδ. διατριβή, (Ιωάννινα 1978).
- Markopoulos 1979 = Α. Markopoulos, «Le temoignage du Vaticanus gr. 163 pour la periode entre 945-963», *Σύμμεικτα* 3 (1979), σσ. 83-119 [ανατύπωση στο: Α. Markopoulos, *History and Literature of Byzantium in the 9th-10th Centuries*, (Aldershot-Burlington 2004), ως μελέτη αρ. III].
- Markopoulos 1983 = Α. Markopoulos, «Sur les deux versions de la Chronographie de Symeon Logothete», *BZ* 76 (1983), σσ. 279-284 [ανατύπωση στο: Α. Markopoulos, *History and Literature of Byzantium in the 9th-10th Centuries*, (Aldershot-Burlington 2004), ως μελέτη αρ. VI].
- Μαρκόπουλος (ed.) 1989 = *Ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του. Πρακτικά της Β' Διεθνούς Βυζαντινολογικής Συνάντησης Δελφών, Δελφοί 22-26 Ιουλίου 1987*, (επιμ. Α. Μαρκόπουλος), (Αθήνα 1989).
- Μαρκόπουλος 2006 = Α. Μαρκόπουλος, «Η ιστοριογραφία των δυνατών κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Ο Ιωάννης Κουρκούας και η ιστορική συγγραφή του πρωτοσπαθάρου και κριτή Μαουήλ», στο έργο: *Ενεργεσία. Τόμος Χαριστήριος στον Παναγιώτη Ι. Κοντό* [= *Παρουσία* 17-18 (2004-2005)], (επιμ. Π. Βαλαβάνης-Ι. Κ. Προμπονάς), (Αθήνα 2006), τόμος Α', σσ. 397-405.
- Markopoulos 2009 = Α. Markopoulos, «From Narrative Historiography to Historical Biography. New Trends in Byzantine Historical Writing in the 10th-11th centuries», *BZ* 102 (2009), σσ.

697-715.

- Markopoulos 2015 = A. Markopoulos, «Le public des textes historiographiques a l'epoque macedonienne», *Parekbolai* 5 (2015), σσ. 53-74.
- Mergiali-Sahas 2001 = Sophia Mergiali-Sahas, «Byzantine Emperors and Holy Relics. Use and Misuse of Sanctity and Authority», *JOB* 51 (2001), σσ. 41-60.
- Morris 2003 = Rosemary Morris, «Beyond the *De Ceremoniis*», στον τόμο: *Court Culture in the Early Middle Ages: The Proceedings of the First Alcuin Conference* (επιμ. C. Cubitt), (Turnhout 2003), σσ. 235-254.
- Μωυσειδου 1995 = Γιασμίνια Μωυσειδου, *Το Βυζάντιο και οι βόρειοι γείτονές του τον 10ο αιώνα*, [Ιστορικές Μονογραφίες -15] (Αθήνα 1995).
- Nicolotti 2011 = A. Nicolotti, *Dal Mandylion di Edessa alla Sindone di Torino. Metamorfosi di una leggenda*, (Alessandria 2011) [αγγλόγλωσση έκδοση: A. Nicolotti, *From the Mandylion of Edessa to the Shroud of Turin. The Metamorphosis and Manipulation of a Legend*, (Art and Material Culture in Medieval and Renaissance Europe - 1), (Leiden-Boston 2014)].
- Νικολούδης 2004 = Ν. Νικολούδης, *Βυζαντινή Μικρά Ασία. Ακμή και παρακμή (330-1461 μ.Χ.)*, (Αθήνα 2004).
- Ostrogorsky 1979 = G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, μετάφρ. Ι. Παναγόπουλος, επιστ. εποπτεία Ε. Χρυσός, Β' τόμος, (Αθήνα 1979) [νέα, εμπλουτισμένη έκδοση, Αθήνα 2014].
- Παπαδάκη-Oekland 1987-1988 = Στέλλα Παπαδάκη-Oekland, «Το Άγιο Μανδήλιο ως νέο σύμβολο σε ένα αρχαίο εικονογραφικό σχήμα», *ΔΧΑΕ* 14 (1987-88), σσ. 283-294.
- Patlagean 1995 = Evelyne Patlagean, «Lentree de la Sainte Face d'Edesse a Constantinople en 944», στον τόμο: *La religion civique a l'epoque midievale et moderne (Chretient et Islam)*, (επιμ. A. Vauchez), (Rome 1995), σσ. 21-35 [ανατύπωση, στον τόμο: Evelyne Patlagean, *Figures du pouvoir a Byzance (IX-XIIIe siecle)*, (Collectanea - 13) (Spoleto 2001), σσ. 37-52].
- Patterson Sevcenko 1991 = Nancy Patterson Sevcenko, «Keramion», *ODB*, σ. 1123.
- Pirone 1998 = B. Pirone, *Yahya al-Antaki Cronache dell'Egitto fatimide e dell'impero bizantino (937-1033)*, [Patrimonio Culturale Arabo Cristiano - 3] (Milano 1998).
- Prinzing 2009 = G. Prinzing, «Observations on the Legal Status of Children and the Stages of Childhood in Byzantium», στον τόμο: *Becoming Byzantine. Children and Childhood in Byzantium* (επιμ. Arietta Papaconstantinou-Alice-Mary Talbot), (Washington D.C. 2009), σσ. 15-34.
- Rance 2007 = Ph. Rance, «The Date of the Military Compendium of Syrianus Magister (formerly the sixth-century Anonymus Byzantinus)», *BZ* 100 (2007), σσ. 701-737.
- Restle 1993 = M. Restle, «Mandilion», *Lexikon des Mittelalters*, τόμ. VI, (Munchen 1993), σ. 189.
- Riant 1878-1879 = P. Riant, *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, (Geneva 1878-1879) [ανατύπωση, με εισαγωγή του J. Durand, (Comite des travaux historiques et scientifiques - Histoire, 19) (Paris 2004)].
- Runciman 1929 = S. Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his reign. A Study of Tenth-Century Byzantium*, (Cambridge 1929) [ανατύπωση, Cambridge 1988].
- Runciman 1931 = S. Runciman, «Some Remarks on the Image of Edessa», *Cambridge Historical Journal* 3 (1931), σσ. 238-252.
- Σαββίδης 1992 = Α. Γ. Κ. Σαββίδης, «Ο βυζαντινο-αρμενικός οίκος Κουρκούα (9ος-12ος αι.

- μ.Χ.)», *Δελτίον Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρίας Ελλάδος* 8 (1992) [= *Πρακτικά Α' Πα-νελληνίου Συμποσίου Γενεαλογικής & Εραλδικής Επιστήμης*], σσ. 69-96 [ανατύπωση, στον τόμο: Α. Γ. Κ. Σαββίδης, *Μελετήματα βυζαντινής προσωπογραφίας και τοπικής ιστορίας*, (Αθήνα 1992), σσ. 171-185].
- Sevcenko 1992 = I. Sevcenko, «Re-reading Constantine Porphyrogenitus», στον τόμο: *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990* (επιμ. J. Shepard-S. Franklin), (London 1992), σσ. 167-195.
- Shepard 1999 = J. Shepard, «Byzantium in Equilibrium, 886-944», στο έργο: *The New Cambridge Medieval History*, τόμος III: *c. 900 - c. 1024* (επιμ. T. Reuter), (Cambridge 1999), σσ. 553-566.
- Shepard 2001 = J. Shepard, «Constantine VII, Caucasian openings and the road to Aleppo», στον τόμο: *Eastern Approaches to Byzantium. Papers from the Thirty-third Spring Symposium of Byzantine Studies (University of Warwick, Coventry, March 1999)* (επιμ. A. Eastmond), [Society for the Promotion of Byzantine Studies-Publications, 9], (Aldershot-Burlington 2001), σσ. 19-40.
- Shepard 2008 = J. Shepard, «Equilibrium to Expansion (886-1025)», στον τόμο: *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492* (επιμ. J. Shepard), (Cambridge 2008), σσ. 493-536.
- Shepard 2013 = J. Shepard, «Aspects of Moral Leadership: The Imperial City and Lucre from Legality», στον τόμο: *Authority in Byzantium*, (επιμ. Pamela Armstrong), [Centre of Hellenic Studies, King's College London-Publications, 14] (Farnham-Burlington 2013), σσ. 9-30.
- Spatharakis *et al.* 2003 = I. Spatharakis-A. A. T. van den Brink-A. Verweij, «A Cycle of St. Mamas in a Cretan Church», *JOB* 53 (2003), σσ. 229-238.
- Στεργιούλης 2009 = X. B. Στεργιούλης, *Λόγοι στην ανακομιδή των λειψάνων του Ιωάννου Χρυσοστόμου. Συμβολή στη μελέτη της ταφικής επιδεικτικής ρητορικής των Βυζαντινών*, [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται-52] (Θεσσαλονίκη 2009).
- Stouraitis 2009 = I. Stouraitis, *Krieg und Frieden in derpolitischen und ideologischen Wahrnehmung in Byzanz (7-11 Jahrhundert)*, [Byzantinische Geschichtsschreiber, Ergänzungband 5], (Wien 2009).
- Sullivan 2012 = D. F. Sullivan, «Siege Warfare, Nikephoros II Phokas, Relics and Personal Piety», στον τόμο: *Byzantine Religious Culture. Studies in Honor of Alice-Mary Talbot* (επιμ. D. Sullivan-Elizabeth Fisher-S. Papaioannou) [The Medieval Mediterranean - 92], (Leiden 2012), σσ. 395-409.
- Τακιρτάκογλου 2015 = K. A. Τακιρτάκογλου, «Οι πόλεμοι μεταξύ του Νικηφόρου Φωκά και των Αράβων», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 25 (2015), σσ. 57-114.
- Talbot 2002(1) = Alice-Mary Talbot, «The Anonymous *Miracula* of the Pege Shrine in Constantinople», στον τόμο: *ΧΡΥΣΑΙΠΥΛΑΙ. Essays Presented to Ihor Sevcenko on his Eightieth Birthday by his Colleagues and Students* (επιμ. P. Schreiner-O. Strakhov) [= *Palaeoslavica* 10.2 (2008)], σσ. 222-228.
- Talbot 2002(2) = Alice-Mary Talbot, «Two Accounts of Miracles at the Pege Shrine in Constantinople», *Melanges Gilbert Dagron* [= *Travaux et Mmoires* 14], (Paris 2002), σσ. 605-615.
- Talbot-Sullivan 2005 = Alice-Mary Talbot - D. F. Sullivan, *The History of Leo the Deacon. Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. Introduction, translation and annotations, with the assistance of G. T. Dennis and Stamatina McGrath, [Dumbarton Oaks Studies - 41] (Washington D.C. 2005).

- Tinnefeld 1975 = F. Tinnefeld, «Die Stadt Melitene in ihrer späteren byzantinischen Epoche (934-1041)», *Actes du XIVe Congres International des Etudes Byzantines*, τόμ. II, (Bucharest 1975), σσ. 435-443.
- Tougher 2005 = S. Tougher, «Political History (602-1025)», στον τόμο: *Palgrave Advances in Byzantine History* (επιμ. J. Harris), (Basingstoke-New York 2005), σσ. 24-38.
- Tougher 2008 = S. Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, (New York 2008).
- Toynbee 1973 = A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and His World*, (London-New York-Toronto 1973).
- Treadgold 2007 = W. Treadgold, *Βυζάντιο. Επίτομη Ιστορία*, μετάφρ. Γ. Λεβενιώτης, επιμ. Γ. Αβραμίδης, (Θεσσαλονίκη 2007).
- Treadgold 2013 = W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, (Basingstoke-New York 2013).
- Tsakalos 2013 = A. Tsakalos, «Une representation du «vrai» Mandyllion en Cappadoce?», *ΔΧΑΕ* 34 (2013), σσ. 107-116.
- Tsamakda 2012 = Vasiliki Tsamakda, *Die Panagia-Kirche und die Erzengel-Kirche in Kakodiki. Werkstattgruppen, kunst- und kulturhistorische Analyse byzantinischer Wandmalerei des 14. Jhs. auf Kreta*, [Archaologische Forschungen - 21] (Wien 2012).
- Τσολάκης - Κιαπίδου 2011 = *Ιωάννου Σκυλίτζη Σύνοψις Ιστοριών*, Τόμος Α', μετάφρ.-σχόλια Ευ. Τσολάκης, εισαγωγή - υπομν. κειμένου Ειρήνη-Σοφία Κιαπίδου, [Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας - 17] (Αθήνα 2011).
- Van Dieten 1978 = J.-L. van Dieten, «Die Chronik des Pseudosymeon: Bemerkungen zu einem Buch von Athanasios Markopoulos», *Sudost-Forschungen* 38 (1978), σσ. 258-264.
- Vasiliev 1950 = A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, Tome II, Deuxieme partie: *Les relations politiques de Byzance et des Arabes a lepoque de la dynastie macidonienne. Extraits des sources arabes* [Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, 2.2], (Bruxelles 1950).
- Vasiliev - Canard 1968 = A. A. Vasiliev-M. Canard, *Byzance et les Arabes*, Tome II, Premiere partie: *Les relations politiques de Byzance et des Arabes a lepoque de la dynastie macidonienne*, Premiere periode: *De 867 a 959* [Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, 2.1] (Bruxelles 1968).
- Vasiliu 2011 = Anca Vasiliu, «L'image-empreinte, identifiant visuel du Dieu-Homme (Reflexions sur le trace, le portrait antique et le Mandyllion byzantin)», στον τόμο: *Sacre impronte e oggetti "nonfatti da mano d'uomo" nelle religioni. Atti del Convegno Internazionale Torino, 18-20 maggio 2010* (επιμ. A. Monaci Castagno), [Collana di Studi del Centro di Scienze Religiose - 2] (Alessandria 2011), σσ. 129-152.
- Velmans 1995 = Tania Velmans, «Valeurs semantiques du Mandyllion selon son emplacement ou son association avec d'autres images», στον τόμο: *Studien zur byzantinischen Kunstgeschichte. Festschrift fur Horst Hallensleben zum 65. Geburtstag* (επιμ. B. Borkopp et al.), (Amsterdam 1995), σσ. 173-184.
- Vikan 1998 = G. Vikan, «Byzantine Pilgrims' Art», στον τόμο: *Heaven on Earth. Art and the Church in Byzantium* (επιμ. Linda Safran), (Pennsylvania 1998), σσ. 229-263.
- Βλυσίδου 2001 = Βασιλική Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές Οικογένειες και Εξουσία (9ος-10ος αι.). Ερευνες πάνω στα διαδοχικά στάδια αντιμετώπισης της αρμενο-παφλαγονικής και της καππαδοκικής αριστοκρατίας*, (Θεσσαλονίκη 2001).
- Βλυσίδου 2003 = Βασιλική Βλυσίδου, «Η βυζαντινή αριστοκρατία και η κρατική εξουσία (9ος-

- 10ος αι.». στον συλλογικό τόμο: *Βυζάντιο και Κοινωνία. Σύγχρονες Κατευθύνσεις της Ερευνας*, [Επιστήμης Κοινωνία] (Αθήνα 2003), σσ. 107-123.
- Von Dobschutz 1901 = E. von Dobschutz, «Der Kammerherr Theophanes (Zu Konstantins des Purpurborenen Festpredigt auf die Translation des Christusbildes von Edessa)», *BZ* 10 (1901), σσ. 166-181.
- Walter 2003 = Ch. Walter, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, (Aldershot 2003).
- Wassiliou-Seibt 2004 = Alexandra-Kyriaki Wassiliou-W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Osterreich, II. Zentral- und Provinzialverwaltung*, [Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik - 2.2], (Wien 2004).
- White 2013 = Monica White, *Military Saints in Byzantium and Rus, 900-1200*, (Cambridge 2013).
- Whittow 1996 = M. Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025*, [New Studies in Medieval History] (London 1996).
- Wortley 2002-2003 = J. Wortley, «Icons and Relics: A Comparison», *GRBS* 43 (2002-03), σσ. 161-174 [ανατύπωση στον τόμο: J. Wortley, *Studies on the Cult of Relics in Byzantium up to 1204*, (Farnham-Burlington 2009), ως μελέτη αρ. VIII].
- Wortley-Flusin-Cheyne 2010 = *John Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, translation J. Wortley, introduction B. Flusin, commentary J.-C. Cheynet, (Cambridge 2010).
- Ζακυθηνός 1977 = Δ. Ζακυθηνός, *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, ανατύπωσης μετά βιβλιογραφικών συμπληρωμάτων, (Αθήνα 1977).

ILIAS GIARENIS
e-mail: yarenis@ionio.gr

THE EMPERORS, THE *STRATEGOS* AND THE POWER.
TRACING THE POLITICAL IMPORTANCE OF THE NARRATIVES
ON RESCUING THE *MANDYLION*

ABSTRACT

The present article tries to examine some crucial aspects of the political and ideological importance of the *Mandyllion* and its *Translatio* from Edessa to Constantinople in 944. By a close survey on the accounts regarding the events of the siege of Edessa by Ioannes Kourkouas and the subsequent Arab-Byzantine treaty in which Mandyllion held a central position, emerges the involvement of leading persons in the military and political sphere of the Empire. The accounts on the Mandyllion hold a high value from spiritual, ideological and political points of view, as they represent differentiated attitudes towards persons and teams which competed on either the conquest or the maintenance of imperial power in a fragile and crucial political framework.

Not surprisingly, the accounts of the contemporary Byzantine texts credit the emperor of the period of their composition with a great role regarding the Mandyllion and its reception. As a result, Romanos Lekapenos is credited as the major force for the safeguard of the Mandyllion. Interestingly, in texts composed after its entrance to Constantinople in August 944, the Mandyllion is credited with prophetic qualities which showed to the future emperor, Konstantinos VII Porphyrogennetos, as a chosen by God Byzantine ruler. On the contrary, the military commander Ioannes Kourkouas is fully disassociated from the procedure of the *Translatio* in the accounts of the examined texts, whereas Manuel's narrative on the works and days of the strategos has not been fortunate enough to survive.